

TOMASZ ŚLEPOWROŃSKI

Szczecin

**MIĘDZY SZCZECINEM A GRYFIĄ
– GŁÓWNE WĄTKI HISTORIOGRAFICZNEJ WSPÓŁPRACY
POLSKO-NIEMIECKIEJ W DRUGIEJ POŁOWIE XX WIEKU**

Druga wojna światowa całkowicie zmieniła pogranicze polsko-niemieckie, przenosząc je nad Odrę i Nysę Łużycką, które w wyniku ucieczki i wysiedlenia z obszaru Polski ludności niemieckiej stały się szczelną barierą, wyraźnie oddzielającą oba narody. Owa zmiana nie miała jedynie charakteru geograficznego, a przede wszystkim oznaczała przerwanie wielowiekowej lokalnej koegzystencji, rozbitcie małych ojczyzn mających dwu- lub wielonarodową strukturę. Niezależnie od dobrych czy złych doświadczeń wzajemnego sąsiedztwa w przeszłości rozpoczęta w 1939 roku przez państwo niemieckie wojna, okrutna okupacja ziem II RP i, będące konsekwencją rasistowskiej ideologii, zepchnięcie narodu polskiego na krawędź egzystencji, jak też odczuwana przez Niemców krzywda na skutek przymusowego opuszczenia tzw. niemieckiego Wschodu, wywołały nieznaną wcześniej atmosferę odrzucenia i nienawiści. Odbudowa jakichś form dialogu dokonywać musiała się dopiero po „odbiciu” wzajemnych relacji od punktu zerowego i absolutnego ich upadku w okresie drugiej wojny światowej¹, do czego dochodziło w pierwszych latach po jej zakończeniu, gdy z jednej strony brak

¹ K. Ziemer: *Deutsche und Polen nach 1945. Unterschiedliche Entwicklungen des Verhältnisses zwischen den Staaten und den Gesellschaften*, w: *Pomorze–Brandenburgia–Prusy. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Wachowiakowi z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej*, red. W. Stępiński, Z. Szultka, Szczecin 1999, s. 305–306; C. Madajczyk: *1945 Das Ende des Zweiten Weltkrieges, Deutschlands Zusammenbruch und die zweite Wiederherstellung des polnischen Staates*, Nordost-Archiv, Neue Folge Bd. II, 1993, nr 1, s. 74.

niemieckich władz, a z drugiej antyniemiecka retoryka i polityka polskich sił politycznych uniemożliwiały nawiązanie ponownych kontaktów. Nie mogło być o nich mowy bez zgody ZSRR, którego polityka niemiecka nie była jeszcze do końca określona. Dopiero podział świata na dwa bloki i utrwalający się w końcu lat czterdziestych XX wieku podział Niemiec, prowadzący w 1949 roku do powstania RFN i poddania wpływowi Moskwy jedynie NRD, umożliwił nawiązanie stosunków dyplomatycznych między Berlinem Wschodnim a Warszawą. Sytuacji tej sprzyjał fakt, że Republika Bońska kwestionowała porządek poczdamski i wysuwała żądania rewizji granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej², państwo wschodnioniemieckie zaś, nie bez nacisku ZSRR, ją zaakceptowało³.

Impulsy zmierzające do przewartościowania obrazu Niemców kierowane były do środowisk intelektualnych wraz ze zbliżaniem się do siebie SED i PZPR. Zawrotną karierę medialną robiło pojęcie *granica pokoju*, które wraz z podpisaniem układu w Zgorzelcu miało legitymizować w polskich oczach wizerunek sąsiada z NRD i zarazem po drugiej stronie Odry prowadzić do akceptacji nowego porządku terytorialnego⁴. W początku lat 50. XX wieku w ten nurt w obu państwach, poddanych wpływowi systemu stalinowskiego, wpisani zostali też historycy. W NRD przypadało to na okres wymiany kadr akademickich, odbywającej się pod hasłem *szturmuje się twierdze nauki*, mającej po pierwszej fali denazyfikacyjnej ostatecznie odsunąć mieszczańskich historyków *starego typu* i w pełni wprowadzić metodologię materializmu historycznego w mury uczelni i na warsztat dziejopisarski⁵. Zasadniczą rolę w nawiązaniu dialogu z polskimi historykami należy przypisać Wydziałowi Nauki ZK SED, który w ten sposób, pozostawiając na pierwszym miejscu kontakty z badaczami z ZSRR, zamierzał zbliżyć naukę wschodnioniemiecką do innych *postępowych* historiografii bloku

² Z ogromnej literatury m.in.: K. Ruchniewicz: *Warszawa–Berlin–Bonn. Stosunki polityczne 1949–1958*, Wrocław 2003, s. 159–160, 166–168.

³ J. Kochanowski: *Zanim powstało NRD. Polska wobec radzieckiej strefy okupacyjnej Niemiec 1945–1949*, Wrocław 2008, s. 29–48, 59–72.

⁴ T. Ślepowerski: *Od negacji do adoracji. Obraz Odry, jako granicy pokoju w propagandzie prasowej północnych obszarów NRD w latach 1945–1952*, w: *Nadodrzańskie spotkania z historią 2014. II Polsko-Niemiecka Konferencja Naukowa, Mieszkowice, 25 kwietnia 2014 r. / Treffen mit der Geschichte an der Oder 2014. 2. Deutsch-Polnische Wissenschaftliche Konferenz, Mieszkowice (Bärwalde Nm.), 25. April 2014*, red. A. Chludziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2014, s. 171–188.

⁵ T. Ślepowerski: *Polska i wschodnioniemiecka historiografia Pomorza Zachodniego (1945–1970). Instytucje–konceptje–badania*, Szczecin 2008, s. 171–180.

wschodniego⁶. Należy nadmienić, że dochodziło do tego pomimo, a może właśnie dlatego, iż historycy NRD pozostawali w ciągłym dyskursie z historykami zachodnioniemieckimi, a wobec zasadniczych sprzeczności w spojrzeniu na przeszłość i terażniejszość Niemiec poszukiwali sojuszników⁷.

Idealnie się do tego nadawali polscy historycy, doceniający przełomowe znaczenie dokonanego przez NRD uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej i *eo ipso* akceptujący dychotomiczną politykę niemiecką⁸. Mimo prób zainfekowania marksizmem⁹, pozostawali oni wierni tradycyjnej narracji, krytycznie odnoszącej się do przeszłości Niemców i ich stosunku do Polski. Nowa, narzucana metodologia wyostrzała jeszcze zarzuty wobec niemieckich warstw posiadających i elit, budując na tej bazie nic porozumienia oraz stwarzając pozytywne perspektywy dialogu z energicznymi dziejopisarzami¹⁰. Niebagatelne znaczenie ma fakt, że relacje między historykami Polski i NRD miały aż do 1970 roku charakter monopolistyczny, bowiem badacze polscy nie utrzymywali żadnych kontaktów z historykami RFN. Co prawda w latach pięćdziesiątych XX wieku grupa historyków emigracyjnych podjęła próby dialogu z przedstawicielami badaczy zachodnioniemieckich, lecz nie osiągnięto porozumienia i wydaje się, że nie miało to wpływu na postawy historyków w Polsce Ludowej, jak i samych Niemców¹¹.

⁶ SAPMO-BArch, Zusammenarbeit mit Wissenschaftlern und wissenschaftlichen Institutionen sozialistischer Länder, Bd 5: UdSSR, CSSR und Polen von 1954 bis 1960, DY 30/IV 2/9.04/137, Erklärung der Kommission der Historiker DDR und UdSSR zum 20. Jahrestag des Beginns des zweiten Weltkriegs, k. 13.

⁷ Ch. Kleßmann: *Problem podwójnego „przewyciężenia przeszłości” w byłej NRD*, w: idem: *Sporne problemy współczesnej historii Niemiec*, Poznań 1999, s. 110–111.

⁸ Instytut Zachodni dokonał zdecydowanej zmiany swoich poglądów i sposobu pisania na temat Niemiec, zob.: *Protokół posiedzenia komisji planującej działalność IZ w dniu 13 grudnia 1955 r.*, w: *Instytut Zachodni w dokumentach*, wybr. i oprac. A. Choniawko, Z. Mazur, Poznań 2006, s. 168–172.

⁹ R. Stobiecki: *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce (druga połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych)*, Łódź 1993, s. 111–128; Z. Romek: *Historycy radzieccy o historykach polskich. Uwagi o zjeździe wrocławskim (1948) i konferencji otwockiej (1951/52), Polska 1944/45–1989*, „Studia i Materiały” 1999, t. IV, s. 188–194.

¹⁰ Z. Wojciechowski: *Na nowym etapie*, „Przegląd Zachodni” (dalej: PZ) 1952, t. VII, nr 6, s. 491; J. Pajewski: *Konflikty junkrów z burżuazją w początkach ery imperializmu*, PZ 1951, t. VII, nr 9–12, s. 144–159.

¹¹ K. Ruchniewicz: *Rozmowy w Tybindze w październiku 1956 r. Pierwsze spotkanie historyków polskich i niemieckich po drugiej wojnie światowej*, „Sobótka” 1999, nr 1, s. 79–99. Por. R. Stobiecki: *Klio na wygnaniu, z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945*, Poznań 2005, s. 139–156. Najpełniej: K. Ruchniewicz: *Enno Meyer a Polska i Polacy (1939–1990). Z badań nad początkami Wspólnej Komisji Podręcznikowej PRL–RFN*, Wrocław 1994.

Polityka historyczna Republiki Bońskiej¹², dzieło odbudowy Ostforschung przez krąg dotychczasowych badaczy tego nurtu, i to w duchu pełnej kontynuacji¹³, było natomiast postrzegane w Polsce jako działanie na rzecz uzasadnienia roszczeń Niemiec wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej z tzw. pozycji naukowej¹⁴. Wszystko to skłaniało polskich historyków do próby przezwyciężenia wojennej traumy oraz poskromienia resentymentu, budziło zainteresowanie przemianami środowiska historycznego w NRD¹⁵ i w końcu skłoniło do podjęcia współpracy.

Formalną podstawą współpracy stał się zawarty w 1951 roku układ o współpracy kulturalnej¹⁶, umożliwiający powstanie bilateralnej komisji historycznej, która narodziła się podczas spotkania założycielskiego w maju 1956 roku w Warszawie i, w jego drugiej części, w listopadzie tego roku w Berlinie¹⁷. Choć oficjalne komunikaty mówiące o zadaniach komisji mocno akcentowały tematykę współpracy rewolucyjnej w historii i wspólnego zaangażowania w działania ruchu robotniczego oraz budowy bloku socjalistycznego po 1945 roku¹⁸, to wydaje się, że między historykami zaiskrzyło autentyczne zainteresowanie, budowane z jednej strony ciekawością poznania „innych” niemieckich naukowców, z drugiej swoistą fascynacją Polską, przechodzącą po październiku 1956 roku przyspieszony kurs destalinizacji¹⁹. Spotkania Komisji Historyków Polski i NRD

¹² A. Wolff-Powęska: *Pamięć – brzemień i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945–2010)*, Poznań 2011, s. 248–322.

¹³ E. Mühle: *Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung*, Düsseldorf 2005, s. 116–145, 391–431; J. Hackmann: „An einem neuen Anfang der Ostforschung”. *Bruch und Kontinuität in der ostdeutschen Landeshistorie nach dem Zweiten Weltkrieg*, „Westfälische Forschungen”, Bd. 46, 1996, s. 232–258.

¹⁴ T.S. Wróblewski: *Ewolucja Ostforschung w Republice Federalnej Niemiec 1969–1982*, Poznań 1986, s. 43–47.

¹⁵ Uwidocznili się to przez m.in. publikowanie bardzo obszernych analiz poświęconych niemieckiej postępowej nauce historycznej czy też recenzowaniu prac powstających za Odrą: J. Tazbir: *Niemiecka postępowo nauka historyczna na nowych drogach rozwojowych*, „Kwartalnik Historyczny” 1953, t. LX, nr 4, s. 354–362; A.J. Kamiński: *Zwrot ku postępowi w niemieckiej literaturze historycznej*, PZ 1953, t. IX, nr 3, s. 473–497; E. Serwański: *W poszukiwaniu prawdy dziejowej Niemiec*, PZ 1953, t. IX, nr 5, s. 681–684; K. Popiołek (rec.), *Oder – Neisse – Grenze. Eine Dokumentation*, red. R. Goguel, H. Pohl, Berlin 1956, s. 200, PZ 1956, t. XII, nr 5–6, s. 127–130.

¹⁶ J. Fiszer: *Die kulturellen Beziehungen zwischen Polen und der DDR in den Jahren 1949–1990*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 1994, nr 3, s. 132.

¹⁷ G. Labuda: *Polsko-Niemiecka Komisja Historyczna*, PZ 1956, t. XII, nr 3–4 s. 89; P. Hausner: *Polsko-Niemiecka Komisja Historyczna w latach (1956–1973)*, w: *Powstanie i rozwój NRD w pierwszym ćwierćwieczu jej istnienia (materiały z sesji naukowej UAM z okazji 25-lecia istnienia NRD w 17–18. X. 1964 r.)*, red. A. Czubiński, Poznań 1976, s. 200.

¹⁸ H. Scheel: *20 Jahre Kommission der Historiker der DDR und der VR Polen*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” (dalej: ZfG), Bd. 24, 1976, H. 8, s. 1307–1308.

¹⁹ Notatka służbowa II sekretarza ambasady PRL w Berlinie J. Pierzchały na temat pobytu historyków polskich w NRD (29 XI 1956), w: *Polska – Niemcy Wschodnie 1945–1990. Wybór*

odbywały się niemal co roku do końca istnienia państwa wschodnioniemieckiego, brali w nich udział najwybitniejsi przedstawiciele cechu z obu państw²⁰.

Współpracę tę podjęto bez warunków wstępnych. Historycy enerdowscy nie podejmowali problemu ucieczki, wypędzenia i utraty wschodnich terenów, natomiast polscy wystawili kolegom enerdowskim certyfikat historycznej niewinności ich narodu we wschodniej części Niemiec. Nie podejmowano też kwestii postaw kolektywnej winy niemieckiej obywateli NRD za nazizm²¹. Szczególny nacisk we współpracy Komisja położyła na wspólne wykorzystanie materiałów archiwalnych w obu krajach²², co biorąc pod uwagę większy wpływ Niemiec na nowszą historię Polski niż Polski na dzieje Prus i Niemiec, musiało być przede wszystkim postulatem Warszawy, a więc wyjściem głównie strony niemieckiej naprzeciw polskim postulatam.

W opinii Wojciecha Wrzesińskiego, formułowanej *ex post* po 1989 roku, efekt współpracy historyków obu państw okazał się niewielki. Komisja ta odbywała wiele posiedzeń, dyskutując różnorodne problemy, jednak miało pozostać to bez większego wpływu na badania prowadzone w obu państwach²³. Prawdą jest, że sama Komisja była owocem uzgodnień na najwyższym szczeblu partyjno-państwowym obu krajów, co nie pozostało bez znaczenia dla części referatów, których ograniczona tematyka może budzić kontrowersje i odbiegać od autentyczności powstałej w 1972 roku Polsko-Niemieckiej Komisji Podręcznikowej UNESCO²⁴. Oceny formułowane równoległe do obrad Komisji naturalnie były zdecydowanie pozytywne, choć warto przytoczyć poglądy Przemysława Hausnera, który dostrzegał rolę Komisji i podejmowanej przez nią problematyki

dokumentów, red. J. Kochanowski, K. Ziemer, t. III, lata 1956–1957, wstęp, wybór i oprac. M. Górny, M.J. Hartwig, Warszawa 2008, s. 256–257.

²⁰ P. Hausner: op. cit., s. 193–195, składy osobowe Sekcji, s. 201–202.

²¹ W. Stępiński: *Historycy Polski i NRD w latach 1950–1970/75. Polityka i ideologia w dziejopisarstwie i tradycji historycznej Pomorza Zachodniego i Przedniego. Próba porównania*, w: *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich Wrocław 15–18 września 1999 r.*, *Pamiętnik*, t. III, cz. 2, Wrocław–Toruń 2002, s. 172–174.

²² H. Scheel: op. cit., s. 1308–1309.

²³ W. Wrzesiński: *Polskie badania niemcoznawcze*, w: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*, red. A. Wolff-Powęska, Poznań 1993, s. 216.

²⁴ J.M. Piskorski: *35 Jahre deutsch-polnische Schulbuchkommission. Ein Beitrag zum Umgang mit dem Anspruch auf Wahrheit im binationalen Diskurs*, w: *Wahre Geschichte – Geschichte als Ware. Die Verantwortung der historischen Forschung für Wissenschaft und Gesellschaft. Beiträge einer Internationalen Tagung vom 12. bis 14. Januar 2006 im Alfried Krupp Wissenschaftskolleg Greifswald*, red. Ch. Kühberger, Ch. Lübke, Th. Terberger, Rahden/Westf 2007, s. 253–260.

polsko-niemieckiej w rozwoju lokalnych środowisk historycznych na obszarze Ziemi Zachodnich i Północnych, w tym szczególnie Pomorza Zachodniego²⁵.

Oddaje to historia szczecińskiego środowiska historycznego, które formowało się w połowie lat 50. XX wieku²⁶, a jego opóźniona metryka pozwoliła miejscowym dziejopisarzom ominąć okres demonstrowanej wrogości, jaki po zakończeniu wojny dominował w polskim Niemcoznawstwie. Pomimo osobistych traumatycznych przeżyć²⁷, mogło to skłaniać szczecińskich historyków do poszukiwania współpracy z zachodnim sąsiadem. Tym bardziej, że w dziedzinie pomorzoznawczej wspomniane opóźnienie powodowało, iż inne ośrodki na mapie naukowej miały ówczasie pierwszoplanową pozycję, a otwarcie na Gryfię mogło to zmienić. Nie dziwi więc, że w pierwszym na powojennym Pomorzu spotkaniu polskich i niemieckich historyków najważniejszą rolę odgrywali historycy poznańscy, na czele z Gerardem Labudą. Spotkanie towarzyszyło jubileuszowi 500-lecia uniwersytetu w Greifswaldzie w 1956 roku, a ze Szczecina przybyli Henryk Lesiński i Władysław Filipowiak²⁸. Wizyta ta umożliwiła nawiązanie pierwszych kontaktów i unaoczniała zainteresowanie szczecinian budowaniem dialogu ze stroną niemiecką, który wydawał się polskim historykom niezbędny z co najmniej dwóch powodów. Pomorze, jako jedyna kraina byłego niemieckiego wschodu, została w 1945 roku podzielona tak, że jej główny ośrodek naukowy – uniwersytet pozostał w Niemczech. Z jednej strony budziło to obawy kontynuowania Landesgeschichte w duchu tradycyjnym, z drugiej – budowało autentyczne zainteresowanie zbiorami źródeł i literatury odnoszącej się do przeszłości²⁹. Zmuszało to również polskich badaczy do odniesienia się do dorobku pomorskiej Landesgeschichte, nawet jeżeli był on oceniany bardzo krytycznie. Jego poznanie

²⁵ P. Hausner: op. cit., s. 200.

²⁶ T. Ślepowroński: *Powstanie i przemiany środowiska historycznego Szczecina do połowy lat pięćdziesiątych XX w.*, w: *W poszukiwaniu tożsamości. Październik '56 na Pomorzu Zachodnim*, red. M. Machałek i A. Makowski, Szczecin 2007, s. 148–162.

²⁷ Zob. wspomnienia T. Białeckiego: T. Białeckie: *Szczecin – przystanek na całe życie (Część 2. Wspomnienia z lat 1958–1975)*, Szczecin 2012, s. 261 i n.

²⁸ Piszący te słowa, na podstawie braku zapisów źródłowych (por.: LAG, Grundorganisation der SED, Universität Greifswald, Rep. IV/7/012/51, s. 00084, 25.10.1956 r.), błędnie stwierdził w 2008 r., że w uroczystościach jubileuszowych nie wzięli udziału historycy ze Szczecina: T. Ślepowroński: *Polska i wschodnioniemiecka...*, s. 459. We wspomnieniu poświęconemu H. Lesińskiemu W. Filipowiak pisał o wizycie w Greifswaldzie: W. Filipowiak: *Współpraca między Muzeum Narodowym w Szczecinie a Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Szczecinie („To nie było proste”)*, w: *Ziemiom Odzyskanym umysł i serce. Henryk Lesiński, uczonego życie i dzieło*, red. R. Gaziński, W. Stępiński, Szczecin 2010, s. 52.

²⁹ W. Stępiński: *Środowiska historyków Szczecina i Gryfii (Greifswald). Bilans otwarcia. Stan współpracy. Perspektywy*, w: *Szczecińskie Pogranicze*, Szczecin 1998, s. 33–34.

warunkowało rozpoczęcie własnych badań, gdyż istniała olbrzymia dysproporcja między stanem badań nad historią Pomorza po obu stronach granicy. Do połowy lat czterdziestych XX wieku polska historiografia w zasadzie nie zajmowała się przeszłością Pomorza Zachodniego (pomijając okres wczesnopiastowski), natomiast w Gryfii miała ona bogatą tradycję³⁰.

Wspomniana wizyta zaowocowała pierwszym wykładem szczecińskiego historyka Bogdana Dopierały, który w grudniu 1956 roku w Instytucie Historycznym EMAU mówił na temat wpływu *Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej* na ruch robotniczy na Pomorzu Zachodnim. Wystąpienie to zostało później wydrukowane w naukowym czasopiśmie uniwersytetu³¹. Tematyka ruchu robotniczego, opracowywana razem z naukowcami z Gryfii, mogła być czynnikiem umacniającym lokalne środowisko dziejopisarzy na firmamencie polskiej historiografii. Tym bardziej, że kierownictwo Komisji Historyków Polski i NRD takiej kooperacji oczekiwało³². Toteż kolejna okazja do osobistego poznania się i nawiązania rzeczonyj współpracy pojawiła się później wraz z przypadającą czterdziestą rocznicą rewolucji bolszewickiej. W tym czasie, w październiku 1957 roku, odbyła się w Szczecinie wspólna konferencja pomorzoznawców polskich i enerdowskich, poświęcona ruchowi robotniczemu na Pomorzu Zachodnim, na której wystąpili przedstawiciele Szczecina, Poznania, Rostocku i Gryfii³³.

Tylko nieznacznie sygnalizowano występowanie pewnych antagonizmów między robotnikami polskimi i niemieckimi, które miały być zatarte w 1917 roku. Uczestnicy konferencji zgodzili się, że *Wielka Rewolucja Październikowa* wywarła duży wpływ na wzrost aktywności politycznej mas pracujących na Pomorzu Zachodnim, idee rewolucyjne miały trafiać tu na podatny grunt, z biegiem czasu zaś wszystkie siły postępowe miały grupować się w szeregach KPD³⁴. Wiele wskazuje na to, że niezależnie od oprawy propagandowo-ideologicznej ważnym elementem konferencji były komunikaty prezentujące stan zasobu akto-

³⁰ T. Ślepowoński: *Polska i wschodni Niemcy...*, s. 62–100, 118–125.

³¹ B. Dopierała: *Die Auswirkungen der Großen Sozialistischen Oktoberrevolution auf die Arbeiterbewegung in Pommern 1919–1923*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Jg. 6, 1956/57, nr 4, s. 231–233.

³² K. Piwarski, G. Schillfert: *Obrady Komisji Historycznej Polsko-Niemieckiej w Lipsku*, PZ 1957, t. XIII, nr 1, s. 217.

³³ T. Ślepowoński: *Polska i wschodni Niemcy...*, s. 459–463.

³⁴ J. Mai (rec.): „*Szczecin*”, *pismo poświęcone sprawom regionu Zachodnio-Pomorskiego*, Szczecin 1957, z. 2 (Zeitschrift, die den Problemen Westpommerns gewidmet ist, Heft 2), ZfG, Bd. VII, 1959, H. 3, s. 700–702.

wego po obu stronach granicy, przedstawiono także stan badań nad pomorskim procesem historycznym. Ciekawa jest konstatacja, że historycy Polski i NRD w dziedzinie historii najnowszej nie powinni ograniczać się do obszarów Pomorza Zachodniego, mieszczących się w granicach obu państw, przedmiotem badań zaś, zwłaszcza nad ruchem robotniczym, winien stać się cały jego obszar, który to postulat wprowadzono później w życie³⁵. Wydaje się, że zależało na tym szczególnie historykom z NRD, poszukującym również w obszarze Landesgeschichte argumentów legitymizujących powstanie i istnienie NRD. Zarazem szczególnie w Gryfii dość ściśle trzymano się zasady *pertynencji terytorialnej* zakresu badań w kontekście dziejów epok wcześniejszych.

Dalszym krokiem ku zacieśnieniu współpracy na linii Szczecin–Gryfia stała się duża konferencja Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Szczecinie w 1960 roku. Choć jej organizatorami nie było miejscowe środowisko dziejopisarzy, to zgromadziła ona też historyków i archeologów, w tym także gości z NRD³⁶. Należy zauważyć, że wystąpienia szczecinian i gryfian obejmowały w większości znany nam już z poprzednich referatów krąg tematów i stanowiły skromną część obrad. Mówiono m.in. o związkach Pomorza z Polską w okresie międzywojennym, polskich robotnikach sezonowych i przymusowych oraz o polskiej polityce Prus/Niemiec w latach osiemdziesiątych XIX wieku³⁷.

Kontakty te utrzymały swoją intensywność także w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku, towarzyszyło im niewątpliwie poparcie władz partyjnych i związanych z nimi instytucji, w obliczu przypadających na ten okres jubileuszów Polski Ludowej i zakończenia drugiej wojny światowej oraz wyzwolenia Niemiec od faszyzmu. W październiku 1964 roku Szczecin gościł historyków z Gryfii i Rostocku, razem z polskimi i niemieckimi weteranami robotniczymi, przedmiotem obrad zaś były dzieje ruchu robotniczego na Pomorzu Zachodnim ze szczególnym uwzględnieniem działalności partii komunistycznych i walki polskich i niemieckich robotników przeciwko imperializmowi, faszyzmowi i wojnie w latach 1919–1939. Jest znamienne, że materiały te opublikowano tylko

³⁵ H. Lesiński: *Posłowie. Za wolność waszą i naszą*, „Szczecin”. 1917–1957, 1957, z. 2, s. 95.

³⁶ Z. Jankowski: *Od Redakcji*, „Prace i Materiały Etnograficzne”, t. XXII, 1960, Szczecin, t. XIV, z. 6/7 [wspólny zeszyt – T.Ś.], Międzynarodowa Konferencja Pomoroznawcza, Szczecin, 3–6 IX 1960, s. 7.

³⁷ J. Kalisch: *Pommern in Blickfeld einen wissenschaftlichen Tagung*, ZfG, Bd. 9, 1961, H. 1, s. 200–202.

w języku niemieckim i tylko w NRD, przy czym na 15 referatów jedynie dwa pochodziły od autorów polskich³⁸.

Szczególne znaczenie dla współpracy polsko-niemieckiej na Pomorzu Zachodnim miało plenarne posiedzenie (powstałej w ramach Komisji Historyków Polski i NRD w 1960 r.)³⁹ Podkomisji Pomorze w styczniu 1967 roku w Szczecinie oraz w październiku tego samego roku w Gryfii. Mocno akcentowano postulaty strony polskiej, która domagała się dostępu do archiwaliów enerdowskich, niezbędnych do realizacji prac nad syntezami dziejów miast pomorskich, jak i samej krainy, do których przystępowali wówczas badacze skupieni wokół G. Labudy. Spotkania te ujawniły też to, że nierównoległość kompetencji językowych nakładała tej współpracy widoczne granice, bowiem zasada *Polonica non leguntur* była właściwa prawie wszystkim historykom z Gryfii. Powodowało to niesłychaną jednostronność dialogu naukowego i stan głuchoty Niemców na rosnący dorobek pomorzoznawstwa polskiego oraz stan całkowitej izolacji od niej gryfijsko-strzałowskiej *Landesgeschichte*⁴⁰. Widać to wyraźnie podczas dyskusji na temat zrecenzowania przez Niemców pierwszego tomu będącej w opracowaniu *Historii Pomorza*, do czego nie udało się gryfian namówić⁴¹. Wynikało to również z braku prowadzonych tam badań kompleksowych nad przeszłością Pomorza, co również było podnoszone w dyskusji przez dyrektora Instytutu Historycznego w Gryfii – Johanna Schildhauera⁴².

Nowe impulsy w dziedzinie współpracy między polskimi i wschodnioniemieckimi historykami Pomorza Zachodniego uwidoczniły się wraz z powstaniem Instytutu Zachodniopomorskiego, który zajmując się organizacją tych kontaktów, dbał również o kontakty między Szczecinem a Gryfią⁴³. Stałe konsultacje

³⁸ J. Mai: *Konferenz über die Geschichte der Arbeiterbewegung Pommerns*, ZfG, Bd. 8, 1965, H. 2, s. 303.

³⁹ K. Piwarski: *IV Konferencja Komisji Historycznej Polsko-Niemieckiej w Krakowie*, PZ 1958, t. XIV, z. 3, s. 230; H. Olszewski: *Trzydzieści lat działalności komisji historyków Polski i NRD*, PZ 1987, t. XLIII, nr 2, s. 191.

⁴⁰ W. Buchholtz: *Einleitung: Die pommersche Landesgeschichte in den letzten vier Jahrzehnten*, w: *Land am Meer. Pommern im Spiegel seiner Geschichte (Roderich Schmidt zum 70. Geburtstag)*, red. W. Buchholtz, G. Mangelsdorf, Köln–Weimar–Wien 1995, s. 1.

⁴¹ Spuścizna H. Lesińskiego, IV teczka dokumentów, Protokół obrad sekcji historii średniowiecznej i nowożytnej Podkomisji Historia Pomorza, Szczecin 9 stycznia 1967 r., sygn. nr 110, s. 2 (kopia w posiadaniu autora).

⁴² J. Schildhauer: *Rozwój badań nad dziejami Pomorza Zachodniego w Niemieckiej Republice Demokratycznej*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1967, t. X, z. 2, s. 57–58.

⁴³ T. Ślepowroński: *Tadeusz Białecki wobec badań Instytutu Zachodniopomorskiego poświęconych Niemieckiej Republice Demokratycznej*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2013, z. 1, s. 223–232.

doprowadziły do podziału według corocznych planów naukowo-badawczych, stref i tematyki studiów, w których Polacy zajmowali się problematyką morsko-ekonomiczną, rolno-ekonomiczną, antyrewizjonistyczną oraz polskiego i niemieckiego ruchu robotniczego na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku, włączając w to dzieje polskich robotników sezonowych. Badacze NRD głównie poświęcić się mieli kwestii ruchu robotniczego na Pomorzu „Przedodrzańskim” przed 1945 rokiem, wybranymi momentami dziejów Hanzy, sytuacją robotników rolnych i biedoty w okresie „junkierskim” i hitlerowskim⁴⁴. Wydaje się, że można IZP uznać za pioniera kompleksowych badań nad północnymi okręgami NRD w skali kraju. Stał się więc wyjątkową placówką z kilku względów. Jego współpracownicy kontynuowali badania nad historią ruchu robotniczego. Podjęli studia nad dziejami najnowszymi i współczesnością, prezentując działalność zachodniopomorskich elit humanistycznych, urbanistycznych i gospodarczych. Szczególne znaczenie miało podtrzymywanie tradycji badań nad niemieckim ruchem robotniczym i komunistycznym oraz opisywanie współczesnych przemian w rolnictwie i społeczeństwie NRD. W następstwie tych kontaktów wielu szczecińskich historyków, pracujących w innych instytucjach, jak B. Dopierała i J. Stanielewicz, uzyskało finansowe wsparcie, umożliwiające kwerendy i dostęp do cennych zbiorów akt w archiwach Merseburga, Poczdamu i Gryfii i uniwersyteckich archiwów w Gryfii i Rostocku, często zbierając tam materiały także do innych, mniej ideologicznie zorientowanych badań.

W dążeniu do utrzymania tych stosunków również Polska Ludowa była gotowa pójść istotnie daleko, także na polu historiografii i nauki, co nie zawsze pozytywnie wpływało na wzajemne stosunki. W historiografii przeszła raczej bez echa zagadkowa, jeśli chodzi o intencje strony polskiej, i dokonana w tajemniczych, niemal tajnych okolicznościach rewindykacja, windykacja i ekstradycja archiwaliów między WAP Szczecin i AP w Gryfii. W ramach akcji Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, nakazujących przekazanie do NRD zespołów archiwalnych, których zasięg terytorialny przekraczał granice PRL, z archiwum szczecińskiego do Gryfii przekazano zespoły stanowiące poważną liczbę w porównaniu z innymi archiwami. Wymiany akt dokonano w latach 1961, 1963 i 1965, przy czym w świetle liczb zdumiewa nadgorliwość urzędów polskich i ich brak troski

⁴⁴ T. Ślepowroński: *Nauka i gospodarka...*, s. 194, 197–200.

o interesy polskiego pomorzoznawstwa, w świetle faktu, że Niemcy przekazali nam zespoły pięciokrotnie mniejsze i o mniejszym znaczeniu badawczym⁴⁵.

Od drugiej połowy lat pięćdziesiątych XX wieku w czasopismach naukowych wydawanych w obu miastach drukowano dość często artykuły historyków pracujących po drugiej stronie granicy⁴⁶. Na tym tle negatywnie można ocenić dystans, jaki dzielił szczecińskie periodyki naukowe, od wychodzącego od 1961 roku „Greifswald-Stralsunder Jahrbuch”. Wydaje się, że polscy badacze nieufnie podeszli do mieszczańsko-pozytywistycznej tradycji, którą to pismo próbowało kultywować⁴⁷, stawiającą bardzo wyraźnie na współpracę z kręgami uniwersyteckimi i ich humanistyczną serię wychodzącego od 1951–1952 roku „Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst Moritz Arndt Universität”. Czy obawiano się, że niechętnie nastawione do „GSJ” powiatowe i okręgowe władze SED mogą utrudniać współpracę z uniwersytetem w Gryfii? Z drugiej strony w „GSJ”, również poza wyjątkami, brakowało odniesień do polskich badań pomorzoznawczych, a teksty polskich badaczy drukowano nader sporadycznie⁴⁸.

Na początku lat siedemdziesiątych zaczęto uznawać wkład szczecińskiego środowiska w dialog polsko-niemiecki, co uwidoczniło się na XVIII Konferencji Komisji Historyków Polski i NRD, która odbyła się w 1971 roku w Szczecinie. Dyskutowano na niej problematykę socjalistycznych przekształceń i naukowo-technicznej rewolucji w obu krajach, natomiast XIX posiedzenie w Strzałowie w 1972 roku poświęcone było stosunkom kulturalnym między NRD i Polską. Interesujące jest, że opracowania pokonferencyjne wydano jedynie przez stronę niemiecką w osobnym zeszycie naukowego czasopisma uniwersytetu w Rostocku⁴⁹.

⁴⁵ J. Podrański: *Zasada przynależności terytorialnej w świetle materiałów Archiwum w Szczecinie*, „Archeion” 1981, t. LXXI, s. 40–42.

⁴⁶ T. Ślepowroński: *Polska i wschodni Niemcy*, s. 475–476.

⁴⁷ Ibidem, s. 408–420. Na temat „GSJ” zob.: J. Wächter: *Zur Geschichte des Greifswald-Stralsunder Jahrbuchs*, w: *Beiträge zur Geschichte Vorpommerns. Die Demminer Kolloquien 1985–1994*, red. H.T. Porada, Schwerin 1994, s. 406–408.

⁴⁸ W całym okresie istnienia pisma wydrukowano artykuły tylko dwóch polskich historyków i to spoza środowiska szczecińskiego: B. Wachowiak: *Die Beteiligung des Herzogtums Pommern am Export von Agrarprodukten aus dem Ostseeraum in die westeuropäischen Länder im 16. und am Anfang des 17. Jahrhunderts*, Jg. 11, 1977, s. 52–57; idem: *Polnische Forschungen zur westpommerschen Geschichte im 13.–18. Jahrhundert*, Jg. 12, 1979, s. 226–248; A. Czarnik: „Głos Pracy”. *Zur Frage der Zusammenarbeit der deutschen und der polnischen Arbeiterklasse 1928 bis 1932*, „GSJ”, Jg. 13/14, 1982, s. 127–137.

⁴⁹ *Kulturelle und wissenschaftliche Beziehungen zwischen der Deutschen Demokratischen Republik und der Volksrepublik Polen*. Materialien der XIX. Tagung der Kommission der Historiker DDR und Volkspolens (Studien zur Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen, Bd. 1), Rostock 1976.

Charakter podsumowania dorobku i prób wytyczenia dalszej współpracy miała jubileuszowa konferencja w Warszawie w marcu 1976 roku⁵⁰, jednak wydaje się, że współpraca Szczecina i Greifswaldu ulegała wtedy już zdecydowanemu osłabieniu. Dystans Polaków wobec „GSJ”, którego rozkwit przypadł właśnie na tę dekadę, dodatkowo osłabił szanse intensyfikacji współpracy, która po normalizacji relacji między PRL a RFN zyskała konkurenta w postaci historyków zachodnoniemieckich. Choć trzeba przyznać, że dla pomorzoznawców w dalszym ciągu zbiory archiwalne NRD miały podstawowe znaczenie, to jednak pomorska Landesgeschichte, którą po 1945 roku kontynuowano w RFN i Berlinie Zachodnim, mogła stać się potencjalną alternatywą dla lokalnego dialogu polsko-niemieckiego⁵¹. Jedyne otwarta rozmowa między regionalnymi elitami mogłaby usunąć nieporozumienia. Nie mogło do tego jednak dojść w ramach dialogu, wyznaczonego wymogami ideologii marksistowskiej, myśleniem ówczesnej generacji „sprawującej władzę” nad strukturami i badaniami, jak też obsadami personalnymi po obu stronach Odry.

Problematyka ruchu robotniczego stawiała Szczecin w szeregu pionierów polskich badań niemcoznawczych, stroniących od wewnętrznych dziejów Niemiec, a koncentrujących się na stosunkach polsko-niemieckich, lecz eksploatacja tradycji KPD miała granice. Współpraca odnosząca się do problematyki średniowiecznej i nowożytnej nie interesowała szczecinian. Na trzech interesujących sesjach poświęconych historii krajów basenu Morza Bałtyckiego z lat 1979–1987 referaty wygłaszali przedstawiciele innych ośrodków. Ujawniały się coraz poważniejsze różnice w preferencjach badawczych. Silny zespół badań nad dziejami Hanzy⁵² nie miał partnera w słabej mediewistyce szczecińskiej, odkąd H. Lesiński zainteresował się mniejszymi portami Pomorza Tylnego w okresie nowożytnym. Podobnie niemieckie badania nad dziejami miast Pomorza Przedniego w XVII wieku, nawiązujące do przedwojennych tradycji uniwersytetu i Towarzystwa Rugijsko-Pomorskiego, nie znalazły partnera po stronie polskiej, ich recenzowania zaś podejmowali się historycy poznańscy⁵³. Partnerem, i to pożą-

⁵⁰ D. Lotzsch: *Jubilaumstagung der Kommission der Historiker der DDR und der VR Polen*, ZfG, Bd. 11, 1976, H. 8, s. 1315–1316.

⁵¹ R. Schmidt: *Pommersche Landesgeschichte und die Historische Kommission für Pommern*, w: *Landesgeschichte in Deutschland. Bestandsaufnahme – Analyse – Perspektiven*, red. W. Buchholtz, Paderborn–München–Wien–Zürich 1998, s. 84–89.

⁵² T. Ślepowoński: *Polska i wschodnoniemiecka...*, s. 421–426.

⁵³ B. Wachowiak (rec.): *H. Langer, Stralsund 1600–1630. Eine Hansestadt in der Krise und im europäischen Konflikt*, Weimar 1970, s. 270, „Kwartalnik Historyczny” 1973, R. 39, s. 157–162.

danym, stali się dla mediewistów gryfijskich polscy historycy z Gdańska, Torunia i Warszawy.

Do pewnego ożywienia dialogu między gryfianami a szczecinianami doszło pod koniec istnienia NRD, gdy w ramach stopniowej liberalizacji polityki SED względem nauki historycznej podjęto tam badania nad tematami do tej pory nieakceptowanymi przez wschodnioniemieckie władze. W październiku 1988 roku w Gryfii odbyła się konferencja z okazji 50-lecia Nocy Kryształowej i pogromu Żydów, w której brał udział szczeciński historyk i archiwista Bogdan Frankiewicz⁵⁴. Na wspomniane ożywienie nie wpływał jednak za bardzo rozwój szczecińskiego środowiska historycznego, symbolizowany chociażby otwarciem w 1985 roku w Szczecinie uniwersytetu⁵⁵. Tym razem to polscy pomorzoznawcy zajmujący się epokami nowszymi nie znajdowali partnerów w gryfianach, prowadząc dialog naukowy z innymi ośrodkami w NRD⁵⁶.

Wydaje się, że przełom 1989 roku w PRL i upadek NRD, szczególnie po stronie historyków polskich, przyniósł duże nadzieje na rozwój, pogłębienie i zrzućenie barier polityczno-ideologicznych w dialogu między Gryfią a Szczecinem. Wynikało to oczywiście ze zmian zachodzących w nauce historycznej byłej NRD, jak również budziło zainteresowanie dynamizowaniem kontaktów przez włączenie w dialog zachodnioniemieckich środowisk pomorzoznawczych⁵⁷. W początkach ostatniej dekady XX wieku wydawało się, że nadzieje te zostaną spełnione. Owocem spotkań i konferencji stały się artykuły drukowane w polskich i niemieckich wydawnictwach, które ukazywały się w Szczecinie⁵⁸

⁵⁴ W. Wilhelmus: *Stand und einige Probleme der Deutschen und Deutschsprachigen Forschungen zur Geschichte der Juden in Pommern*, w: *Żydzi oraz ich sąsiedzi na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku*, red. M. Jaroszewicz, W. Stępiński, Warszawa 2007, s. 102.

⁵⁵ *Uniwersytet Szczeciński 1985–2010. Na przełomie wieków i czasów*, red. W. Stępiński, W. Tarczyński, Szczecin 2010.

⁵⁶ Dobrym przykładem mogą być prace W. Stępińskiego, publikowane we współpracy z naukowcami z Rostocku: W. Stępiński: *Pommerscher Adel und die preußische Agrarreform. Zum ökonomischen und sozialen Wandel der preußischen Aristokratie im 19. Jahrhundert*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock”, Jg. 39, 1990, s. 13–32; idem: *Die pommersche Landschaft und die Junker in der Agrarkrise der 20er Jahre des 19. Jahrhunderts*, „Agrargeschichte”, Jg. 24, 1990, s. 23–33.

⁵⁷ Szeroko na ten temat: W. Stępiński: *Historycy Szczecina i Gryfii/Greifswaldu po przełomie 1989 roku. Bilans i perspektywy współpracy u progu tysiąclecia*, w: *Kongres Pomorski. Od historii ku przyszłości Pomorza*, red. H. Bronk, E. Włodarczyk, Szczecin 1999, s. 169–187.

⁵⁸ Zob. m.in.: I. Buchsteiner: *Der Adel als Landrat im 19. Jahrhundert in Pommern*, w: *Szlachta–państwo–społeczeństwo między Warmią a Rugią w XVIII–XX wieku*, red. M. Jaroszewicz, W. Stępiński, Szczecin 1998.

i Gryfii⁵⁹. Publikowano w czasopismach historycznych wychodzących w obu miastach⁶⁰, recenzowano powstające na temat przeszłości Pomorza monografie⁶¹, choć tu wyraźniej aktywniejsza była strona polska. Za to dość licznie było reprezentowane grono historyków gryfijskich na konferencjach organizowanych w polskiej części Pomorza⁶². Szczytowym osiągnięciem tego okresu współpracy wydaje się być powstanie pionierskiego w obszarze polsko-niemieckich stosunków naukowych wydawnictwa źródłowego, poświęconego okresowi przejściowemu w dziejach Szczecina w latach 1945–1946⁶³. Udało się zrealizować to, co bezskutecznie postulowano w ramach spotkań Podkomisji Pomorze⁶⁴. Co prawda ten tom źródeł powstał z inicjatywy Instytutu Historycznego Uniwersytetu Szczecińskiego i Akademii Bałtyckiej z Lubeki-Travemünde, ale do szerokiego komitetu redakcyjnego włączyli się również historycy z Gryfii⁶⁵.

Gryfianie byli zaś inicjatorami powołania Stałej Konferencji Historyków Strefy Bałtyku (Ständige Konferenz der Historiker des Ostseeraumes), której dwa pierwsze spotkania odbyły się na Pomorzu Przednim w Gryfii i Katzow, podczas których występowali też historycy szczecińscy, a Edward Włodarczyk wszedł do Rady Koordynacyjnej. W wydawanych od 1997 roku w Szczecinie „Studiach Maritima” członkiem Rady Naukowej jest historyk gryfijski Jens Olesen⁶⁶. Historycy z obu miast współpracowali przy tworzeniu historyczno-geograficznego

⁵⁹ Zob. m.in.: W. Stępiński: *Polnische Forschungen über die Geschichte Pommerns im 19. und 20. Jahrhundert. Forschungsstand und Forschungsproblematik*, w: *Pommern, Geschichte, Kultur, Wissenschaft. Pommern im Reich und in Europa*, red. H. Wernicke, R.-G. Werlich, Greifswald 1996, s. 23–36; E. Włodarczyk: *Der Wandel der Kulturfunktionen Stettins vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, w: idem, s. 410–423; M. Stelmach: *Die handschriftlichen Pommernkarten im 189. Jahrhundert*, w: idem, s. 243–253; J.M. Piskorski: *Adalbert, Bischof von Wollin*, w: *Enzyklopädie zur Geschichte des östlichen Europa (6.–13. Jahrhundert)*, Ch. Lübke, t. „A”, Greifswald 1998, s. 27.

⁶⁰ W. Stępiński: *Problematyka historyczna na lamach „Przeglądu Zachodniopomorskiego” lat 1963–2012*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2013, z. 1, s. 223–232.

⁶¹ E. Włodarczyk (rec.): *Uwe Schroder, Zur faschistischen Kriegsvorbereitung im Regierungsbezirk Stettin von 1935 bis 1939*, Greifswald 1985, s. 199, „Zapiski Historyczne” (dalej: ZpH) 1991, nr 1, s. 150–153.

⁶² Zob.: *Szlachta i ziemiaństwo polskie oraz niemieckie w Prusach i Niemczech w XVIII–XX w.*, red. W. Stępiński, Szczecin 1996; *Państwo i społeczeństwo na Pomorzu Zachodnim do 1945 r.*, red. W. Stępiński, Szczecin 1997; *Szlachta–państwo–społeczeństwo...*

⁶³ *Szczecin–Stettin 1945–1946. Dokumenty – Dokumente. Wspomnienia – Erinnerungen*, Hinstorff-Verlag, Rostock 1994.

⁶⁴ Por. T. Ślepowroński: *Polska i wschodniemiecka...*, s. 437–438, 467.

⁶⁵ D. Albrecht, M. Baumgart: *Przedmowa*, w: *Szczecin–Stettin 1945–1946...*, s. 6.

⁶⁶ E. Włodarczyk: *Badania nad dziejami strefy bałtyckiej w szczecińskim środowisku historycznym po 1945 roku*, ZpH 2008, nr 2–3, s. 89–90.

atlasu Meklemburgii i Pomorza⁶⁷, a także przy powstaniu przełomowej, pierwszej polsko-niemieckiej syntezy dziejów Pomorza, opublikowanej pod koniec XX wieku w obu językach⁶⁸. Jeżeli pisana kilka lat wcześniej popularna historia Szczecina jest wyłącznie polskiego autorstwa⁶⁹, to oddanie części rozdziałów autorom niemieckim wydaje się być ważnym gestem na rzecz zbliżenia dwóch wizji dziejów, a może nawet próby budowy wspólnej narracji przeszłości Pomorza. Miało to niewerbalnie zapowiadać kolejną dekadę współdziałania, już w XXI wieku. Historia potoczyła się jednak inaczej i w nowym tysiącleciu relacje szczecińskich i gryfijskich historyków stały się chłodniejsze⁷⁰.

Współpraca między historykami dwóch miast w okresie Polski Ludowej i NRD, mimo jej obciążenia dużym zaangażowaniem politycznym i serwitutami ideologicznymi, może być przynajmniej częściowo oceniana pozytywnie jako pierwsze przełamanie wrogości panującej między oboma narodami do połowy XX wieku. Kontakty te nie były w pełni otwarte, szczerze i spontaniczne, a inspirowane oraz nadzorowane (szczególnie po stronie wschodnioniemieckiej) przez czynniki partyjno-państwowe, co odbierało im autentyczność. Obie strony dysponowały jednak katalogiem spraw objętych milczeniem (Niemcy nie odnosili się zupełnie do tradycji piastowskiej, do idei powrotu w polskiej myśli zachodniej lub teorii rekompensaty, natomiast Polacy powstrzymywali się od krytyki jakże przecież nadmiernego upolitycznienia historiografii NRD i jej służebności wobec ideologii SED)⁷¹, który minimalizował możliwość otwarcia kolejnego historiograficznego sporu. W warunkach niezabliźnionych jeszcze ran mogło to mieć wymiar pozytywny. Dorobek tego okresu współpracy jest jednak dość skromny, a czasami dość wstydlivy, można to jednak traktować jako konieczną drogę, którą obie strony musiały przebyć, żeby otrzymać dostęp do archiwów czy

⁶⁷ *Historischer und geographischer Atlas von Mecklenburg und Pommern*, Bd. 2. *Mecklenburg und Pommern: Das Land im Rückblick*, Schwerin 1996.

⁶⁸ *Pomorze poprzez wieki*, red. J.M. Piskorski, Szczecin 1999, *Pommern im Wandel der Zeiten*, red. J.M. Piskorski, Szczecin 1999.

⁶⁹ J.M. Piskorski, B. Wachowiak, E. Włodarczyk: *Szczecin. Zarys historii*, Poznań 1993.

⁷⁰ Dobrze ówczesnie diagnozował tą sytuację W. Stępiński, pisząc o zaniechaniach lat 90., lękach i powracających po 55 latach od zakończenia II wojny światowej strachach, traumach i resentmentach. W. Stępiński: *Konserwatyzm i etnocentryzm jako składowe niemieckiego odkrywania przeszłości Pomorza zachodniego u schyłku naszego stulecia*, w: *Pogranicze polsko-niemieckie. Przeszłość–teraźniejszość–przyszłość*, red. E. Włodarczyk, Szczecin 2001, s. 228–234.

⁷¹ T. Ślepowroński: *Nauka i gospodarka Pomorza Zachodniego a północne okręgi Niemieckiej Republiki Demokratycznej (1949–1989) – zarys problematyki*, w: *Od Polski Ludowej do III RP w Unii Europejskiej. Pomorze Zachodnie 1945–2005. Materiały z sesji naukowej, 29 kwietnia 2005 r.*, red. K. Kozłowski, A. Wątor, E. Włodarczyk, Szczecin 2006, s. 190–191.

zdobyć zaufanie władz, by móc realizować inne kierunki badań. Po 1990 roku bez ograniczeń politycznych i ideologicznych oraz przy pełnym udziale pomorzoznawców niemieckich wspólne badania nad przeszłością Pomorza przeżyły swój rozkwit, co zaświadcza bogaty dorobek piśmienniczy. Bez wskazywania winnego trzeba jednak stwierdzić, że nie potrafiiono wówczas zbudować trwałego fundamentu współpracy, który uwolniłby kolejne pokolenie pomorzoznawców od ponownego poszukiwania mostów ku sobie i odnajdowania nieużywanych za często wspólnych ścieżek.

TOMASZ ŚLEPOWROŃSKI

Übersetzt von Malgorzata Osiewicz-Maternowska

**ZWISCHEN STETTIN UND GREIFSWALD
– HAUPTMOTIVE DER HISTORIOGRAPHISCHEN
DEUTSCH-POLNISCHEN ZUSAMMENARBEIT
IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS**

Der Zweite Weltkrieg veränderte völlig das deutsch-polnische Grenzgebiet, in dem er es an die Oder und Lausitzer Neiße verlegte, die infolge der Flucht und der Aussiedlung deutscher Bevölkerung vom Gebiet Polens zu einem dichten Hindernis wurden, die beide Nationen deutlich voneinander trennte. Jene Veränderung hatte nicht nur einen geographischen Charakter, sondern sie bedeutete vor allem einen Abbruch der Jahrhunderte dauernden lokalen Koexistenz, die Zerstörung kleiner Heimate, deren Struktur auf zwei oder mehreren Nationen baute. Unabhängig von guter oder schlechter Erfahrung der gegenseitigen Nachbarschaft in der Vergangenheit entfachten: der im Jahr 1939 durch den deutschen Staat begonnene Krieg, die grausame Okkupation der Gebiete von der Zweiten Republik Polen und das Wegstoßen der polnischen Nation an den Rand der Existenz infolge der rassistischen Ideologie, wie auch das durch Deutsche empfundene Unrecht wegen der Zwangsverweisung aus dem sog. deutschen Osten, eine bisher unbekannte Atmosphäre erfüllt mit Ablehnung und Hass. Der Wiederaufbau irgendwelcher Dialogformen konnte erst dann erfolgen, wenn die gegenseitige Beziehung vom Null-Punkt und ihrem völligen Sturz während des Zweiten

Weltkrieges wieder „nach oben gehen“ konnte.¹ So war der Stand in den ersten Jahren nach dem Kriegsende: einerseits das Fehlen an deutscher Verwaltung und andererseits die anti-deutsche Rhetorik und Politik polnischer, politischer Kräfte, die erneute Anknüpfung von Kontakten unmöglich machte. Ohne Zustimmung der UdSSR, deren deutsche Politik noch nicht ganz festgelegt wurde, konnte davon keine Rede sein. Erst die Einteilung der Welt in zwei Blocks und die sich Ende der 40er Jahre des 20. Jahrhunderts vertiefende Teilung Deutschlands, die zur Gründung der BRD 1949 und zur Unterordnung nur der DDR dem Moskauer Einfluss führte, ermöglichte die Anknüpfung diplomatischer Beziehungen zwischen Ostberlin und Warschau. Diese Situation begünstigte die Tatsache, dass die Bonner Republik die Potsdamer Ordnung in Frage stellte und eine Revision der Grenze an der Oder und Lausitzer Neiße forderte,² der ostdeutsche Staat akzeptierte sie dagegen, nicht ohne Druck seitens UdSSR.³

Impulse, die zu einer Neuordnung des Bildes von Deutschen in der Hierarchie führen sollten, richtete man an intellektuelle Kreise zugleich mit der gegenseitigen Annäherung von SED und PZPR (Polnischer Vereinigten Arbeiterpartei). Eine glänzende Karriere machte in Medien der Terminus *Friedensgrenze*, der zugleich mit der Unterzeichnung des Abkommens in Zgorzelec/Görlitz in Augen von Polen das Bild des Nachbarn aus der DDR legitimieren und auf der anderen Seite der Grenze zur Akzeptierung der neuen territorialen Ordnung führen sollte.⁴ Anfang der 50er Jahre des 20. Jahrhunderts wurden diesem Trend

¹ K. Ziemer: *Deutsche und Polen nach 1945. Unterschiedliche Entwicklungen des Verhältnisses zwischen den Staaten und den Gesellschaften*, in: *Pomorzanie-Brandenburgia-Prusy, Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Wachowiakowi z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej* [Pommern-Brandenburg-Preußen. Gedenkbuch gewidmet Professor Bogdan Wachowiak zu seinem 70. Geburtstag und 50. Jahrestag seiner wissenschaftlichen Arbeit], hg. v. W. Stępiński, Z. Szultka, Szczecin 1999, S. 305–306; C. Madajczyk: *1945 Das Ende des Zweiten Weltkrieges, Deutschlands Zusammenbruch und die zweite Wiederherstellung des polnischen Staates*, Nordost-Archiv, Neue Folge Bd. II, 1993, Nr. 1, S. 74.

² Aus einer umfangreichen Literatur u.a.: K. Ruchniewicz: *Warszawa–Berlin–Bonn. Stosunki polityczne 1949–1958* [Warschau–Berlin–Bonn. Politische Verhältnisse 1949–1958], Wrocław 2003, S. 159–160, 166–168.

³ J. Kochanowski: *Zanim powstało NRD. Polska wobec radzieckiej strefy okupacyjnej Niemiec 1945–1949* [Bevor die DDR gegründet wurde. Polen gegenüber der sowjetischen Besatzungszone Deutschlands 1945–1949], Wrocław 2008, S. 29–48, 59–72.

⁴ T. Ślepowroński: *Od negacji do adoracji. Obraz Odry, jako granicy pokoju w propagandzie prasowej północnych obszarów NRD w latach 1945–1952* [Von der Negation bis zur Adoration. Das Bild der Oder, als einer Friedensgrenze in der Pressepropaganda nördlicher DDR-Gebiete in den Jahre 1945–1952], in: *Nadodrzańskie spotkania z historią 2014. II Polsko-Niemiecka Konferencja Naukowa, Mieszkowice, 25 kwietnia 2014 r. / Treffen mit der Geschichte an der Oder 2014. 2. Deutsch-Polnische Wissenschaftliche Konferenz, Mieszkowice (Bärwalde Nm.), 25. April 2014*, hg. v. A. Chludziński, Pruszcz Gdański–Mieszkowice 2014, S. 171–188.

auch Historiker beider, dem Einfluss des stalinistischen Systems unterliegender Staaten zugeordnet. In der DDR fiel der Prozess auf die Periode zu, in der es zum Austausch akademischer Kader kam, der unter der Parole *Stürmen Sie gegen Festungen der Wissenschaft an!* durchgeführt wurde und der nach der ersten Welle der Entnazifizierung bürgerliche Historiker *der alten Art* endgültig absetzen und die Methodologie des historischen Materialismus in vollem Umfang an die Hochschulen und auf die Geschichtsschreibwerkstatt einführen sollte.⁵ Eine grundlegende Rolle in der Anknüpfung eines Dialoges mit polnischen Historiker muss der Wissenschaftsfakultät des ZK SED zugeschrieben werden, die auf diese Weise die ostdeutsche Wissenschaft anderen *fortschrittlichen* Historiografien des Ostblocks annähern wollte, ohne auf Kontakte mit den UdSSR-Forschern zu verzichten, die auf der ersten Stelle waren.⁶ Es ist zu erwähnen, dass das trotz oder vielleicht gerade deswegen statt fand, da die DDR-Historiker ständig im Diskurs mit westdeutschen Historiker blieben, und da sie, wegen grundlegender Widersprüche in der Sichtweise auf die Vergangenheit und die Gegenwart Deutschlands, nach Verbündeten suchten.⁷

Ideal passten dazu polnische Historiker, die die bahnbrechende Bedeutung der Anerkennung durch die DDR der Grenze an der Oder und Neiße zu schätzen wussten und eo ipso die dichotome, deutsche Politik akzeptierten.⁸ Trotz der Versuche, sie mit Marxismus zu infizieren⁹, blieben sie der traditionellen Narration

⁵ T. Ślepowroński: *Polska i wschodniemiecka historiografia Pomorza Zachodniego (1945–1970). Instytucje–konceptje–badania* [Polnische und ostdeutsche Geschichtsschreibung Westpommerns (1945–1970). Institutionen–Konzeptionen–Forschungen], Szczecin 2008, S. 171–180.

⁶ SAPMO-BArch, Zusammenarbeit mit Wissenschaftlern und wissenschaftlichen Institutionen sozialistischer Länder, Bd 5: UdSSR, CSSR und Polen von 1954 bis 1960, DY 30/IV 2/9.04/137, Erklärung der Kommission der Historiker DDR und UdSSR zum 20. Jahrestag des Beginns des zweiten Weltkriegs, k. 13.

⁷ Ch. Kleßmann: *Problem podwójnego „przewyciężenia przeszłości” w bylej NRD* [Das Problem der doppelten „Überwindung der Vergangenheit“ in der ehemaligen DDR], in: idem, *Sporne problemy współczesnej historii Niemiec* [Streitige Probleme der gegenwärtigen Geschichte Deutschlands], Poznań 1999, S. 110–111.

⁸ Symptomatisch ist hier die Wendung, die das Westliche Institut, die damals wichtigste, sich mit der deutsche Frage beschäftigende, wissenschaftliche Stelle machte, siehe: *Protokół posiedzenia komisji planującej działalność IZ w dniu 13 grudnia 1955 r.* [Protokoll der Sitzung des die Tätigkeit des IZ planenden Ausschusses vom 13. Dezember 1955], in: *Instytut Zachodni w dokumentach* [Westliches Institut in Dokumenten], ausgewählt und bearbeitet v. A. Choniawko, Z. Mazur, Poznań 2006, S. 168–172.

⁹ R. Stobiecki: *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce (druga połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych)* [Geschichte unter der Aufsicht. Auseinandersetzungen über das neue Modell der Geschichte in Polen (2. Hälfte 40er Jahre – Anfang 50er Jahre)], Łódź 1993, S. 111–128; Z. Romek: *Historycy radziecy o historykach polskich. Uwagi o zjeździe*

treu, die sich zur Vergangenheit von Deutschen und zu ihrer Einstellung Polen gegenüber kritisch äußerte. Die neue Methodologie, die man aufgezwungen bekam, spitzte Vorwürfe gegenüber deutschen Besitzersichten und Eliten noch weiter zu, und baute darauf Verständigung auf und bildete positive Perspektiven für einen Dialog mit DDR-Geschichtsschreibern.¹⁰ Nicht unbedeutend ist die Tatsache, dass die Beziehungen zwischen Historikern Polens und der DDR sogar bis 1970 einen monopolistischen Charakter hatten, denn polnische Forscher keine Kontakte zu BRD-Historiker pflegten. Zwar unternahm eine Gruppe Emigrationshistoriker in den 50er Jahren einen Versuch, mit Vertretern westdeutscher Forscher einen Dialog zu führen, jedoch gelang man zu keiner Einigung und es scheint, dass diese Ereignisse keinen Einfluss auf die Einstellung der Historiker in der VR Polen, wie auch auf Deutsche selbst hatte.¹¹ Die historische Politik der Bonner Republik¹², das Werk des Wiederaufbaus der Ostforschung durch den Kreis bisheriger Forscher der Strömung, was im Geist voller Fortführung geschah,¹³ wurde dagegen in Polen als Handlung zu Gunsten der Rechtfertigung deutscher Forderungen gegenüber den Staaten Mitteleuropas aus sog. wissenschaftlichem

wrocławskim (1948) i konferencji otwockiej (1951/52) [Sowjetische Historiker über polnische Historiker. Bemerkungen zum Breslauer Kongress (1948) und Otwocka Konferenz (1951/52)], *Polska 1944/45–1989*, „Studia i Materiały“ [Polen 1944/45–1989, Studien und Materialien], Bd. IV 1999, S. 188–194.

¹⁰ Z. Wojciechowski: *Na nowym etapie* [Auf der neuen Etappe], „Przegląd Zachodni“ [Westliche Revue] (weiter: PZ), Bd. VII, 1952, Nr. 6, S. 491; J. Pajewski: *Konflikty junkrów z burżuazją w początkach ery imperializmu* [Junkerskonflikte mit der Bourgeoise in den Anfängen der imperialistischen Ähra], PZ, Bd. VII, 1951, Nr. 9–12, S. 144–159.

¹¹ K. Ruchniewicz: *Rozmowy w Tybindze w październiku 1956 r. Pierwsze spotkanie historyków polskich i niemieckich po drugiej wojnie światowej* [Gespräche in Tübingen im Oktober 1956. Das Erste Treffen polnischer und deutscher Historiker nach dem Zweiten Weltkrieg], „Sobótka“ 1999, Nr. 1, S. 79–99. Vgl.: R. Stobiecki: *Klio na wygnaniu, z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945* [Klio im Exil, aus der Geschichte polnischer Geschichtsschreibung in der Emigration in Großbritannien nach 1945], Poznań 2005, S. 139–156. Am vollständigsten bei: K. Ruchniewicz: *Enno Meyer a Polska i Polacy (1939–1990). Z badań nad początkami Wspólnej Komisji Podręcznikowej PRL–RFN* [Enno Meyer versus Polen und polnische Bürger (1939–1990). Aus der Forschung über die Anfänge der Gemeinsamen Schulbuchkommission VR Polen–BRD], Wrocław 1994.

¹² A. Wolff-Powęska: *Pamięć – brzemię i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945–2010)* [Gedächtnis – Last und Befreiung. Deutsche angesichts der nationalsozialistischen Vergangenheit (1945–2010)], Poznań 2011, S. 248–322.

¹³ E. Mühle: *Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung*, Düsseldorf 2005, S. 116–145, 391–431; J. Hackmann: „An einem neuen Anfang der Ostforschung“. *Bruch und Kontinuität in der ostdeutschen Landeshistorie nach dem Zweiten Weltkrieg*, „Westfälische Forschungen“, Bd. 46, 1996, S. 232–258.

Standpunkt verstanden.¹⁴ All das bewegte polnische Historiker zum Versuch der Überwindung von Kriegstraumen und zur Mäßigung des Ressentiments, weckte Neugierde über die Wandlung des historischen Kreises in der DDR¹⁵ und schließlich motivierte sie zur Aufnahme der Zusammenarbeit.

Ihre formelle Grundlage stellte der im Jahre 1951 geschlossene Vertrag über die kulturelle Zusammenarbeit dar,¹⁶ der die Entstehung einer bilateralen, historischen Kommission ermöglichte. Er wurde während des Gründungstreffens im Mai 1956 in Warschau und während seines zweiten Teils in November dieses Jahres in Berlin ins Leben berufen.¹⁷ Obwohl in offiziellen Verlautbarungen über die Ausschussaufgaben sehr entschieden die Thematik der revolutionären Zusammenarbeit im Laufe der Geschichte und des gemeinsamen Engagements in die Tätigkeit der Arbeiterbewegung und in den Bau des sozialistischen Blocks nach 1945 betont wurde¹⁸, scheint es jedoch, dass unter Historikern ein authentisches Interesse brannte, das einerseits auf der Neugierde, „andere“ deutsche Wissenschaftler kennen zu lernen, baute, und andererseits gab es eine eigenartige Faszination für Polen, das nach Oktober 1945 einen beschleunigten Entstalinisierungskurs

¹⁴ T.S. Wróblewski: *Ewolucja Ostforschung w Republice Federalnej Niemiec 1969–1982* [Evolution der Ostforschung in der Bundesrepublik Deutschland 1969–1982], Poznań 1986, S. 43–47.

¹⁵ Das kam zum Vorschein u.a. durch die Veröffentlichung sehr umfangreicher Analysen, die der deutschen, fortschrittlichen, historischen Lehre gewidmet wurden, oder durch das Rezensieren von Arbeiten, die hinter Oder entstanden: J. Tazbir: *Niemiecka postępową nauka historyczna na nowych drogach rozwojowych* [Deutsche, fortschrittliche, historische Lehre auf neuen Entwicklungswegen], „Kwartalnik Historyczny“ [Historische Vierteljahresschrift], Bd. LX, 1953, Nr. 4, S. 354–362; A.J. Kamiński: *Zwrot ku postępowi w niemieckiej literaturze historycznej* [Wendung zum Fortschritt in der deutschen, historischen Literatur], PZ, Bd. IX, 1953, Nr. 3, S. 473–497; E. Serwański: *W poszukiwaniu prawdy dziejowej Niemiec* [Auf der Suche nach historischer Wahrheit Deutschlands], PZ, Bd. IX, 1953, Nr. 5, S. 681–684; K. Popiołek (rez.), *Oder–Neisse–Grenze. Eine Dokumentation*, hg. v. R. Goguel, H. Pohl, Berlin 1956, S. 200, PZ, Bd. XII, 1956, Nr. 5–6, S. 127–130.

¹⁶ J. Fiszer: *Die kulturellen Beziehungen zwischen Polen und der DDR in den Jahren 1949–1990*, „Rocznik Polsko-Niemiecki“ [Deutsch-polnisches Jahrbuch] 1994, Nr. 3, S. 132.

¹⁷ G. Labuda: *Polsko-Niemiecka Komisja Historyczna* [Polnisch-Deutsche Historische Kommission], PZ, Bd. XII, 1956, Nr. 3/4, S. 89; P. Hausner: *Polsko-Niemiecka Komisja Historyczna w latach (1956–1973)* [Polnisch-Deutsche Historische Kommission in den Jahren (1956–1973)], in: *Powstanie i rozwój NRD w pierwszym ćwierćwieczu jej istnienia (materiały z sesji naukowej UAM z okazji 25-lecia istnienia NRD w 17–18. X. 1964 r.)* [Gründung und Entwicklung der DDR im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestehens (Materialien von der wissenschaftlichen Sitzung UAM anlässlich des 25. Jahrestages 17.–18. Oktober 1964)], hg. v. A. Czubiński, Poznań 1976, S. 200.

¹⁸ H. Scheel: *20 Jahre Kommission der Historiker der DDR und der VR Polen*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“ (weiter: ZfG), Bd. 24, 1976, H. 8, S. 1307–1308.

durchmachte¹⁹. Treffen der Kommission der Historiker der VR Polen und der DDR fanden fast jedes Jahr statt, solange der ostdeutsche Staat bestand, und Teil daran nahmen die hervorragendsten Vertreter der Zunft beider Länder.²⁰

Die Aufnahme der Zusammenarbeit erfolgte ohne Vorbedingungen. Die DDR-Historiker berührten die Fragen der Flucht, der Vertreibung und des Verlustes östlicher Gebiete nicht, und polnische Historiker ihrerseits stellten den DDR-Kollegen ein Zertifikat der historischen Unschuld ihrer Nation im östlichen Teil Deutschlands aus. Sie beschäftigten sich auch mit dem Problem einer kollektiven Schuld der DDR-Bürger für den Nationalsozialismus nicht.²¹ Einen besonderen Druck in der Zusammenarbeit legte die Kommission auf eine gemeinsame Nutzung von Archivmaterialien in beiden Ländern,²² was – unter Berücksichtigung eines stärkeren, deutschen Einflusses auf die neuere Geschichte Polens als der polnische Einfluss auf die Geschichte Preußens und Deutschlands – in der ersten Reihe ein Postulat Warschaus sein musste, und das bedeutete, dass vor allem die deutsche Partei polnischen Postulaten entgegen kam.

Nach der Ansicht von Wojciech Wrzesiński, die ex post nach 1989 formuliert wurde, war das Ergebnis der Zusammenarbeit der Historiker beider Staaten gering. Die Kommission traf mehrmals zusammen, diskutierte über diverse Probleme, jedoch sollte das ohne einen größeren Einfluss auf die in beiden Ländern geführte Untersuchungen bleiben.²³ Wahr ist, dass der Ausschuss selbst als ein Ergebnis von Vereinbarungen auf höchster parteilich-staatlichen Ebene beider Länder entstand, was nicht ohne Bedeutung für einen Teil an Referaten war, deren beschränkte Problematik Kontroversen wecken und von der Authentizität der

¹⁹ Dienstonotiz des 2. Sekretärs der Botschaft VR Polen in Berlin J. Pierzchała über den Aufenthalt polnischer Historiker in der DDR (29. November 1956), in: *Polska–Niemcy Wschodnie 1945–1990. Wybór dokumentów* [Polen–Ostdeutschland 1945–1990. Dokumentenauswahl], hg. v. J. Kochanowski, K. Ziemer, Bd. III, 1956–1957, Einleitung, Auswahl und Bearbeitung M. Górny, M.J. Hartwig, Warszawa 2008, S. 256–257.

²⁰ P. Hausner: op. cit., S. 193–195, Personenbesetzung der Sektion, S. 201–202.

²¹ W. Stępiński: *Historycy Polski i NRD w latach 1950–1970/75. Polityka i ideologia w dziejopisarstwie i tradycji historycznej Pomorza Zachodniego i Przedniego. Próba porównania* [Historiker Polens und der DDR in den Jahren 1950–1970/75. Politik und Ideologie in der Geschichtsschreibung und der historischen Tradition Vor- und Hinterpommerns. Ein Vergleichsversuch], in: *Przełomy w historii* [Wenden in der Geschichte], 16. Allgemeiner Kongress Polnischer Historiker, Wrocław 15.–18. September 1999, *Tagebuch*, Bd. III, Teil 2, Wrocław–Toruń 2002, S. 172–174.

²² H. Scheel: op. cit., S. 1308–1309.

²³ W. Wrzesiński: *Polskie badania niemieckoznawcze* [Polnische Deutschkundeforschung], in: *Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989* [Polen gegenüber den Deutschen. Aus der Geschichte der politischen Kultur Polens 1945–1989], hg. v. A. Wolff-Powęska, Poznań 1993, S. 216.

1972 gegründeten Polnisch-Deutschen Schulbuchkommission bei UNESCO abweichen kann.²⁴ Die gegenwärtig formulierten Bewertungen der Kommissionstagen waren natürlich entschieden positiv. Es ist jedoch wert, die Ansichten von P. Hausner zu zitieren, der die Rolle der Kommission und der deutsch-polnischen Problematik, die von ihr aufgegriffen wurde, für die Entwicklung lokaler, historischer Milieus auf Westlichen und Nördlichen Gebieten, darunter insbesondere auf dem Gebiet Westpommerns bemerkte.²⁵

Das widerspiegelt die Geschichte des Stettiner historischen Milieus, das Mitte der 50er Jahre des 20. Jahrhunderts entstand,²⁶ und dessen verzögerte Geburtsurkunde einheimischen Geschichteschreibern ermöglichte, der Periode der demonstrativen Feindlichkeit, die nach Kriegsende in der polnischen Deutschkunde dominierte, auszuweichen. Trotz persönlichen Traumen²⁷ konnte das die Stettiner Historiker zur Suche nach einer Zusammenarbeit mit dem westlichen Nachbar bewegen. Umso mehr, dass in der Pommernkunde die erwähnte Verzögerung dazu führte, dass andere Zentren damals auf der wissenschaftlichen Karte eine Hauptrolle spielten, und die Öffnung für Greifswald diese Situation ändern konnte. Deshalb wundert es nicht, dass während des ersten Treffens polnischer und deutscher Historiker in Nachkriegspommern die wichtigste Rolle Posener Historiker mit G. Labuda an der Spitze spielten. Das fand anlässlich des 500. Jahrestages der Universität in Greifswald im Jahre 1956 statt, und Stettin repräsentierten H. Lesiński und W. Filipowiak.²⁸ Der Besuch gab die Möglichkeit, erste

²⁴ J.M. Piskorski: *35 Jahre deutsch-polnische Schulbuchkommission. Ein Beitrag zum Umgang mit dem Anspruch auf Wahrheit im binationalen Diskurs*, in: *Wahre Geschichte – Geschichte als Ware. Die Verantwortung der historischen Forschung für Wissenschaft und Gesellschaft. Beiträge einer Internationalen Tagung vom 12. bis 14. Januar 2006 im Alfred Krupp Wissenschaftskolleg Greifswald*, hg. v. Ch. Kühberger, Ch. Lübke, Th. Terberger, Rahden/Westf 2007, S. 253–260.

²⁵ P. Hausner: op. cit., S. 200.

²⁶ T. Ślepowoński: *Powstanie i przemiany środowiska historycznego Szczecina do połowy lat pięćdziesiątych XX w.* [Entstehung und Umwandlungen des historischen Milieus Stettins bis Mitte der 50er Jahre des 20. Jahrhunderts], in: *W poszukiwaniu tożsamości. Październik '56 na Pomorzu Zachodnim* [Auf der Suche nach Identität. Oktober '56 in Westpommern], hg. v. M. Machałek, A. Makowski, Szczecin 2007, S. 148–162.

²⁷ Siehe Erinnerungen von T. Białecki: T. Białecki: *Szczecin – przystanek na całe życie (Część 2. Wspomnienia z lat 1958–1975)* [Stettin – eine Haltestelle für das ganze Leben (2. Teil. Memoiren aus den Jahren 1958–1975)], Szczecin 2012, S. 261f.

²⁸ Der Autor dieser Worte, wegen fehlenden schriftlichen Quelleneinträgen (vgl.: LAG, Grundorganisation der SED, Universität Greifswald, Rep. IV/7/012/51, S. 00084, 25.10.1956) stellte 2008 irrtümlich fest, dass an Jubiläumsfeierlichkeiten keine Historiker aus Stettin teilgenommen hatten: T. Ślepowoński: *Polska i wschodni Niemiec...* [Polnische und ostdeutsche...], S. 459. In der Erinnerung, H. Lesiński gewidmet, schrieb W. Filipowiak über den Besuch in Greifswald:

Kontakte anzuknüpfen, und veranschaulichte das Interesse der Stettiner am Bau eines Dialoges mit der deutschen Partei. Der Dialog erschien den polnischen Historikern aus mindestens zwei Gründen unentbehrlich zu sein. Pommern, als ein Land des ehemaligen deutschen Ostens, wurde 1945 so gegliedert, dass sein wissenschaftliches Hauptzentrum – die Universität – in Deutschland blieb. Einerseits weckte das die Furcht, Landesgeschichte im traditionellen Geist fortzusetzen, andererseits baute ein authentisches Interesse an Quellensammlungen und an der die Vergangenheit betreffenden Literatur auf.²⁹ Das zwang auch polnische Forscher sich ans Werk der pommerschen Landesgeschichte zu beziehen, auch wenn es sehr kritisch bewertet wurde. Sein Kennenlernen war eine Voraussetzung für den Beginn eigener Untersuchungen, denn es bestand ein enorm großes Missverhältnis zwischen dem Forschungsstand über die Geschichte Pommerns an beiden Seiten der Grenze. Bis Mitte der 40er Jahre des 20. Jahrhunderts beschäftigte sich die polnische Geschichtsschreibung mit der Vergangenheit Westpommerns eigentlich nicht (die frühe Piasten-Periode ausgenommen), und in Greifswald dagegen hatte sie eine reiche Tradition.³⁰

Der oben erwähnte Besuch brachte Ertrag in Form eines Vortrags des Stettiner Historikers B. Dopierała, der im Dezember 1956 im Historischen Institut EMAU mit dem Thema des Einflusses der *Großen Sozialistischen Oktoberrevolution* auf die Arbeiterbewegung in Westpommern auftrat. Seine Rede wurde danach in der wissenschaftlichen Zeitschrift der Universität gedruckt.³¹ Die Problematik der Arbeiterbewegung, die zusammen mit Greifswalder Forscher bearbeitet wurde, konnte zum Faktor werden, der das lokale Geschichtsschreibermilieu im Firmament polnischer Geschichtsschreibung stärken wurde. Umso mehr, da die

W. Filipowiak: *Współpraca między Muzeum Narodowym w Szczecinie a Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Szczecinie („To nie było proste”)* [Zusammenarbeit zwischen dem Nationalmuseum in Stettin und dem Woiwodschaftsstaatsarchiv in Stettin („Das war nicht so einfach“)], in: *Ziemiom Odzyskanym umysł i serce. Henryk Lesiński, uczonego życie i dzieło* [Verstand und Herz für Wiedergewonnene Gebiete. Henryk Lesiński, Leben und Werk eines Gelehrten], hg. v. R. Gaziński, W. Stępiński, Szczecin 2010, S. 52.

²⁹ W. Stępiński: *Środowiska historyków Szczecina i Gryfii (Greifswaldu). Bilans otwarcia. Stan współpracy. Perspektywy* [Milieus der Historiker Stettins und Greifswalds. Eröffnungsbilanz. Stand der Zusammenarbeit. Perspektiven], in: *Szczecińskie Pogranicze* [Stettiner Grenzgebiet], Szczecin 1998, S. 33–34.

³⁰ T. Ślepowroński: *Polska i wschodniemiecka...* [Polnische und ostdeutsche...], S. 62–100, 118–125.

³¹ B. Dopierała: *Die Auswirkungen der Großen Sozialistischen Oktoberrevolution auf die Arbeiterbewegung in Pommern 1919–1923*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Jg. 6, 1956/57, Nr. 4, S. 231–233.

Leitung der Kommission der Historiker der VR Polen und der DDR eine Kooperation dieser Art erwartete.³² Eine weitere Gelegenheit, sich persönlich kennenzulernen und die oben erwähnte Zusammenarbeit aufzunehmen, kam mit dem 40. Jahrestag der bolschewistischen Revolution. Zu dieser Zeit, d.h. im Oktober 1957, fand in Stettin eine gemeinsame Konferenz Pommernkenner aus Polen und der DDR statt, die der Arbeiterbewegung in Westpommern gewidmet wurde, und während der die Vertreter von Stettin, Posen, Rostock und Greifswald auftraten.³³

Nur marginal wurde das Bestehen gewisser Antagonismen zwischen polnischen und deutschen Arbeitern signalisiert, die angeblich 1917 beseitigt werden sollten. Die Konferenzteilnehmer einigten sich darauf, dass die *Große Sozialistische Oktoberrevolution* einen großen Einfluss auf die Steigerung der politischen Aktivität von arbeitenden Massen in Westpommern ausübte: Revolutionäre Ideen sollten hier auf Nährboden treffen, und im Laufe der Zeit zur Konzentration aller fortschrittlichen Kräfte in den KPD-Reihen führen.³⁴ Vieles weist darauf hin, dass unabhängig von propagandistisch-ideologischen Rahmen einen wichtigen Element der Konferenz die Mitteilungen darstellten, die den Zustand der Aktensammlung an beiden Seiten der Grenze beschrieben. Auch der Stand der Forschung über den pommerschen, historischen Prozess wurde präsentiert. Interessant ist die Feststellung, die später in die Tat umgesetzt wurde, dass sich die Historiker Polens und der DDR in Bezug auf die neuste Geschichte nicht nur auf das Gebiet Westpommerns einschränken sollten, das in den Grenzen beider Staaten liegt, sondern dass zum Gegenstand der Forschung – insbesondere über die Arbeiterbewegung – sein ganzheitliches Territorium werden sollte.³⁵ Es scheint, dass besonders den DDR-Historikern viel daran lag, denn sie suchten auch im Rahmen der Landesgeschichte nach Argumenten für die Legitimierung der Entstehung und des Bestehens der DDR. Zugleich – besonders in Greifswald – hielt man sich relativ streng an das Prinzip der *territorialen Pertinenz* des Forschungsbereiches in Bezug auf die Geschichte früherer Epochen.

³² K. Piwarski, G. Schillfert: *Obrady Komisji Historycznej Polsko-Niemieckiej w Lipsku* [Debatte der Polnisch-Deutschen Historischen Kommission in Leipzig], PZ, Bd. XIII, 1957, Nr. 1 S. 217.

³³ T. Ślepowroński: *Polska i wschodniemiecka...* [Polnische und ostdeutsche...], S. 459–463.

³⁴ J. Mai (rez.): „Szczecin”. *Pismo poświęcone sprawom regionu Zachodnio-Pomorskiego* [Stettin. Zeitschrift den Fragen Westpommerns gewidmet], Szczecin 1957, H. 2, ZfG, Bd. VII, 1959, H. 3, S. 700–702.

³⁵ H. Lesiński: *Posłowie. Za wolność waszą i naszą* [Gesandten. Für unsere und eure Freiheit], „Szczecin“: 1917–1957, 1957, H. 2, S. 95.

Einen weiteren Schritt für die Festigung der Zusammenarbeit Stettin-Greifswald stellte die große Konferenz der Polnischen Volkskundegesellschaft (Polskie Towarzystwo Ludoznawcze) in Stettin im Jahre 1960 dar. Obwohl sie nicht durch das einheimische Milieu der Gesichtsschreiber veranstaltet wurde, versammelte sie auch Historiker und Archäologen, darunter ebenfalls Gäste aus der DDR.³⁶ Es ist zu bemerken, dass Vorträge von Stettinern und Greifswaldern in der Mehrheit sich auf den uns auf Grund früherer Referate bekannten Themenkreis bezogen und einen geringen Teil des Tagungswerkes darstellten. Man sprach u.a. über Beziehungen Pommerns mit Polen in der Zwischenkriegszeit, über polnische Saison- und Zwangsarbeiter und über die polnische Politik Preußens/Deutschlands in den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts.³⁷

Die Kontakte verloren nichts an ihrer Intensität auch in der ersten Hälfte der 60er Jahre, wobei sie zu dieser Zeit zweifellos die Unterstützung der Parteiverwaltung und den, mit ihr verbundenen Institutionen begleitete, insbesondere wegen der auf diese Periode zufallenden Jubiläen, wie das Jubiläum der Volksrepublik Polen, die Jahrestage: der Kriegsbeendigung und der Befreiung Deutschlands vom Faschismus. Im Oktober 1964 hatte Stettin Historiker aus Greifswald und Rostock zu Gast, zusammen mit polnischen und deutschen Arbeiterveteranen, und zum Gegenstand der Tagung wurde dann die Geschichte der Arbeiterbewegung in Westpommern unter besonderer Berücksichtigung der Tätigkeit kommunistischer Parteien und Kämpfe polnischer und deutscher Arbeiter gegen Imperialismus, Faschismus und Krieg in den Jahren 1919–1939. Charakteristisch ist, dass die Materialien nur auf Deutsch und dazu nur in der DDR veröffentlicht wurden, wobei unter 15 Referaten sich nur 2 von polnischen Autoren befanden.³⁸

Eine besondere Bedeutung für die deutsch-polnische Zusammenarbeit in Westpommern hatte die Plenarsitzung des Unterausschusses Pommern (gegründet im Rahmen der Kommission der Historiker der VR Polen und der DDR im Jahre 1960)³⁹ im Januar 1967 in Stettin und im Oktober dieses Jahres

³⁶ Z. Jankowski: *Od Redakcji*, „Prace i Materiały Etnograficzne“ [Von der Redaktion, Ethnografische Arbeiten und Materialien], Bd. XXII, 1960, Szczecin, Bd. XIV, H. 6/7 [ein gemeinsames Heft – T. Ś.], Międzynarodowa Konferencja Pomorzoznawcza [Internationale Konferenz für Deutschkunde], Szczecin 3–6. September 1960, S. 7.

³⁷ J. Kalisch: *Pommern in Blickfeld einer wissenschaftlichen Tagung*, ZfG, Bd. 9, 1961, H. 1, S. 200–202.

³⁸ J. Mai: *Konferenz über die Geschichte der Arbeiterbewegung Pommerns*, ZfG, Bd. 8, 1965, H. 2, S. 303.

³⁹ K. Piwarski: *IV Konferencja Komisji Historycznej Polsko-Niemieckiej w Krakowie* [Vierte Konferenz der Polnisch-Deutschen Historischen Kommission in Krakau], PZ, Bd. XIV, 1958,

in Greifswald. Stark betont wurden Postulate polnischer Partei: Sie forderte den Zugang zu DDR-Archivalien forderte, die unentbehrlich für die Realisierung von Arbeiten über die Synthesen der Geschichte pommerscher Städte wie auch des ganzen Landes waren. Die Untersuchungen nahmen damals die um G. Labuda versammelten Forscher auf. Die beiden Treffen gaben auch preis, dass die fehlende Parallelität in Bezug auf Sprachkompetenzen der Zusammenarbeit sichtbare Grenzen legt, denn das Prinzip *Polonica non leguntur* betraf eigentlich fast alle Historiker aus Greifswald. Das führte zu einem außerordentlich einseitigen, wissenschaftlichen Dialog und zu einer bestimmten Taubheit der Deutschen in Bezug auf das wachsende Schaffen der polnischen Pommernkunde, und zur vollen Isolation der Pommernkunde von der Greifswalder-Stralsunder Landesgeschichte.⁴⁰ Das kommt deutlich zum Vorschein während der Diskussion über das Rezensieren durch Deutsche des ersten Bandes der *Geschichte Pommerns*, an der erst gearbeitet wird: Die Greifswalder ließen sich dazu nicht überreden.⁴¹ Das war auch die Folge des Mangels an komplexen Forschungen über die Vergangenheit Pommerns in Greifswald, was dann in der Diskussion vom Direktor des Historischen Instituts in Greifswald – Johannes Schildhauer – angesprochen wurde.⁴²

Neue Impulse auf dem Gebiet der Zusammenarbeit zwischen polnischen und ostdeutschen Historikern Westpommerns kamen zusammen mit der Entstehung des Westpommerschen Instituts, das sich mit der Organisierung von Kontakten beschäftigte und dabei auch die, zwischen Stettin und Greifswald angeknüpfte, pflegte.⁴³ Ständige Beratungen führten zur Einteilung nach jährlichen Wissenschafts- und Forschungsplänen, Studienzonen und Studienproblematik, wo sich

H. 3, S. 230; H. Olszewski: *Trzydzieści lat działalności komisji historyków Polski i NRD* [Dreißig Jahre der Tätigkeit der Kommission der Historiker Polens und der DDR], PZ, Bd. XLIII, 1987, Nr. 2, S. 191.

⁴⁰ W. Buchholtz: *Einleitung: Die pommersche Landesgeschichte in den letzten vier Jahrzehnten*, in: *Land am Meer. Pommern im Spiegel seiner Geschichte* (Roderich Schmidt zum 70. Geburtstag), hg. v. W. Buchholtz, G. Mangelsdorf, Köln–Weimar–Wien 1995, S. 1.

⁴¹ Nachlass von H. Lesiński, 4. Dokumentenmappe, Protokoll der Tagung der Sektion für mittelalterliche und neuste Geschichte der Unterkommission Geschichte Pommerns, Szczecin 9. Januar 1967, Z.-Nr. 110, S. 2 (Kopie im Besitz des Autors).

⁴² J. Schildhauer: *Rozwój badań nad dziejami Pomorza Zachodniego w Niemieckiej Republice Demokratycznej* [Entwicklung der Untersuchungen über die Geschichte Westpommerns in der Deutschen Demokratischen Republik], „Przegląd Zachodniopomorski“ [Westpommersche Revue], Bd. X, 1967, H. 2, S. 57–58.

⁴³ T. Ślepowroński: *Tadeusz Białecki wobec badań Instytutu Zachodniopomorskiego poświęconych Niemieckiej Republice Demokratycznej* [Tadeusz Białecki angesichts der DDR gewidmeten Untersuchungen des Westpommerschen Instituts], „Przegląd Zachodniopomorski“ [Westpommersche Revue], 2013, H. 1, S. 223–232.

Polen mit folgender Fragestellung beschäftigten: ökonomischen Seefragen, landwirtschaftlich-ökonomischen und anti-revisionistischen Fragen und mit diesen, die sich auf polnische und deutsche Arbeiterbewegung in Westpommern im 19. und 20. Jahrhundert, die Geschichte polnischer Saisonarbeiter eingeschlossen, bezogen. Die DDR-Forscher sollten sich hauptsächlich mit den folgenden Themen beschäftigen: der Frage der Arbeiterbewegung in Pommern „bis zur Oder“ vor 1945, den ausgewählten Wendepunkten der Hanse-Geschichte und der Lage landwirtschaftlicher Arbeiter und Armen in der „Junker-“ und „Hitler-Periode“.⁴⁴ Es scheint, dass man das Westpommersche Institut für Pionier einer komplexen Forschung über nördliche Landkreise der DDR in der Landesskala erklären muss. So wurde es zu einer einmaligen Einrichtung aus einiger Gründe. Erstens deswegen, da es gleichzeitig mit der Tradition der Forschung über die Geschichte der Arbeiterbewegung sich der Gestaltung der Geschichtsschreibung Westpommerns in Bezug auf die neuste und gegenwärtige Geschichte und der Analyse auf der Basis der Koordination von Handlungen humanistischer, städtebaulicher und wirtschaftlicher Eliten zwecks Erkennung von wirtschaftlichen, politischen und kulturellen Erscheinungen annahm. Für Historiker war das Aufrechterhalten der Tradition der Forschung über die deutsche Arbeiter- und Kommunistenbewegungen und gegenwärtigen Umwandlungen in der Landwirtschaft und in der Gesellschaft der DDR von einer besonderen Bedeutung. In Folge der Kontakte erhielten viele Stettiner Historiker, die in anderen Institutionen arbeiteten, wie B. Dopierała und J. Stanielewicz, eine finanzielle Unterstützung, dank der sie Anfragen machen konnten und Zugang zu wertvollen Aktensammlungen in den Archiven in Merseburg, Potsdam und Greifswald und Universitätsarchiven in Greifswald und Rostock hatten, wo sie häufig Materialien auch für andere, weniger ideologisch orientierte Themen sammelten.

Zugleich, in seiner Bestrebung nach dem Erhalten dieser Beziehungen, war die Volksrepublik Polen bereit, wirklich weit zu gehen, auch auf der Ebene der Geschichtsschreibung und der Wissenschaft, was nicht immer positiv gegenseitige Kontakte beeinflusste. In der Geschichtsschreibung fand eine rätselhafte – in Bezug auf polnische Absichten – und unter geheimnisvollen, fast geheimen Umständen durchgeführte Revindikation, Vindikation und Auslieferung von Archivalien zwischen dem Woiwodschaftsstaatsarchiv Stettin und dem Staatsarchiv Greifswald eher keinen Widerhall. Im Rahmen von Kampagnen der Generaldirektion

⁴⁴ T. Ślepowoński: *Nauka i gospodarka...* [Wissenschaft und Wirtschaft...], S. 194, 197–200.

für Staatsarchiven, die die Übergabe an die DDR von Archivsammlungen, deren territorialer Umfang über die Grenzen der Volksrepublik Polen hinausging, befohlen, übergab man aus dem Stettiner Archiv nach Greifswald Sammlungen in einer bedeutenden Anzahl im Vergleich zu anderen Archiven. Zum Aktenaustausch kam es in den Jahren 1961, 1963 und 1965, wobei – im Lichte von Zahlen – der Übereifer polnischer Ämter und der Mangel an ihrer Sorge um Interessen der polnischen Pommernkunde erstaunlich ist, noch angesichts der Tatsache, dass Deutsche uns fünfmal kleinere Sammlungen mit geringerer Forschungsbedeutung übergaben.⁴⁵

Ab Mitte der 50er Jahre des 20. Jahrhunderts wurden Artikel von Historikern, die an der anderen Seite der Grenze arbeiteten, relativ häufig in wissenschaftlichen Zeitschriften, die in beiden Städten veröffentlicht wurden, gedruckt.⁴⁶ In Bezug darauf ist die Distanz zwischen Stettiner wissenschaftlichen Periodika und dem seit 1961 herausgegebenen „Greifswald-Stralsunder Jahrbuch“ negativ zu bewerten. Es scheint, dass polnische Forscher bürgerlich-positivistische Tradition, die diese Zeitschrift zu kultivieren versuchte,⁴⁷ und die sehr entschieden die Zusammenarbeit mit universitären Kreisen und ihre humanistische Serie der seit 1951/52 publizierten „Wissenschaftlichen Zeitschrift der Ernst Moritz Arndt Universität“ unterstützte, misstrauisch behandelten. Befürchtete man, dass die dem „GSJ“ gegenüber negativ eingestellte SED-Kreis- und Bezirksverwaltung eine Zusammenarbeit mit der Greifswalder Universität erschweren würde? Andererseits mangelt es in „GSJ“ – außer einigen Ausnahmen – an Bezügen an die polnische Forschung im Bereich der Pommernkunde, und Texte polnischer Forscher veröffentlichte man äußerst sporadisch.⁴⁸

⁴⁵ J. Podrański: *Zasada pertynencji terytorialnej w świetle materiałów Archiwum w Szczecinie* [Prinzip der territorialen Pertinenz im Lichte von Materialien des Archivs in Stettin], „Archeion“, Bd. LXXI, 1981, S. 40–42.

⁴⁶ T. Ślepowroński: *Polska i wschodniomiemiecka...* [Polnische und ostdeutsche...], S. 475–476.

⁴⁷ Ibidem, S. 408–420. Zum Thema „GSJ“ siehe: J. Wächter: *Zur Geschichte des Greifswald-Stralsunder Jahrbuchs*, in: *Beiträge zur Geschichte Vorpommerns. Die Demminer Kolloquien 1985–1994*, hg. v. H.T. Porada, Schwerin 1994, S. 406–408.

⁴⁸ Während des ganzen Bestehens der Zeitschrift wurden Artikel nur zwei polnischer Historiker gedruckt bestand, die dazu außer dem Stettiner Milieu waren: B. Wachowiak: *Die Beteiligung des Herzogtums Pommern am Export von Agrarprodukten aus dem Ostseeraum in die westeuropäischen Länder im 16. und am Anfang des 17. Jahrhunderts*, Jg. 11, 1977, S. 52–57; idem: *Polnische Forschungen zur westpommerschen Geschichte im 13.–18. Jahrhundert*, Jg. 12, 1979, S. 226–248; A. Czarnik: „Głos Pracy”. *Zur Frage der Zusammenarbeit der deutschen und der polnischen Arbeiterklasse 1928 bis 1932*, „GSJ“, Jg. 13/14, 1982, S. 127–137.

Den Anfang der 70er Jahre zeichnete die Anerkennung des Beitrags vom Stettiner Kreis in den deutsch-polnischen Dialog aus, was sich durch die 18. Konferenz der Kommission der Historiker der VR Polen und der DDR vollzog, die 1971 in Stettin stattfand. Während der Konferenz wurde die Problematik sozialistischer Umwandlungen und der wissenschaftlich-technischen Revolution in beider Länder diskutiert. Die 19. Tagung in Stralsund im Jahre 1972 widmete man dagegen kulturellen Beziehungen zwischen der DDR und Polen. Interessant ist, dass Konferenzbände nur durch die deutsche Partei in einem Sonderheft der wissenschaftlichen Zeitschrift von der Universität in Rostock veröffentlicht wurden.⁴⁹

Die Jubiläumskonferenz in Warschau im März 1976⁵⁰ wurde als ein Resümee des Schaffens und ein Versuch der Bestimmung einer weiteren Zusammenarbeit verstanden, jedoch scheint es, dass schon zu dieser Zeit die Kooperation von Stettin und Greifswald entschieden nachließ. Die Distanz von Polen „GSJ“ gegenüber, dessen Aufschwung gerade auf dieses Jahrzehnt zufiel, schwächte zusätzlich eine Chance auf die Intensivierung der Zusammenarbeit ab, die nach der Normalisierung der Beziehung zwischen der VR Polen und der BRD einen Konkurrenten in Person westdeutscher Historiker bekam. Obwohl für Pommernkenner die DDR-Archivsammungen eine grundlegende Bedeutung hatten, konnte die pommersche Landesgeschichte, die nach 1945 in der BRD und in Westberlin fortgesetzt wurde, zu einer potentiellen Alternative für das lokale deutsch-polnische Dialog werden.⁵¹ Nur ein offener Gespräch zwischen regionalen Eliten konnte Missverständnisse beseitigen, jedoch konnte es dazu wegen einem bestimmten Dialograhmen, den die Anforderungen der marxistischen Ideologie, die Denkweise dieser Generation, die Strukturen und Forschung wie auch Amtsbesetzung an beiden Oderufern bestimmte, einfach nicht kommen.

Die Problematik der Arbeiterbewegung stellte Stettin in die Reihe von Pionieren polnischer Forschung in der Deutschkunde, die die Innengeschichte Deutschlands außer Acht ließ und sich auf deutsch-polnische Beziehungen

⁴⁹ *Kulturelle und wissenschaftliche Beziehungen zwischen der Deutschen Demokratischen Republik und der Volksrepublik Polen*. Materialien der XIX. Tagung der Kommission der Historiker DDR und Volkspolens (Studien zur Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen, Bd. 1), Rostock 1976.

⁵⁰ D. Lotzsch: *Jubiläumstagung der Kommission der Historiker der DDR und der VR Polen*, ZfG, Bd. 11, 1976, H. 8, S. 1315–1316.

⁵¹ R. Schmidt: *Pommersche Landesgeschichte und die Historische Kommission für Pommern*, in: *Landesgeschichte in Deutschland. Bestandsaufnahme-Analyse-Perspektiven*, hg. v. W. Buchholz, Paderborn–München–Wien–Zürich 1998, S. 84–89.

konzentrierte. Jedoch hatte die Anwendung der KPD-Tradition seine Grenzen. Eine Zusammenarbeit im Rahmen der mittelalterlichen und neueren Geschichte war für die Stettiner uninteressant. Während drei interessanten Sitzungen zur Geschichte der Länder am baltischen Becken, die in den Jahren 1979–1987 stattfanden, hielten Vertreter anderer Zentren Vorträge. Es manifestierten sich immer ernstere Unterschiedlichkeiten in Forschungspräferenzen. Die starke Gruppe für die Forschung über die Hanse-Geschichte⁵² hatte keinen Partner in der schwachen Stettiner Mittelalterforschung, als sich H. Lesiński kleineren Häfen Hinterpommerns in der Neuzeit zuwandte. Ähnlich auch deutsche Untersuchungen über die Geschichte der Städte Vorpommerns im 17. Jahrhundert, die an die Vorkriegstradition der Universität und der Rügen-Pommern Gesellschaft knüpften, fanden keinen Forschungspartner auf der polnischen Seite, und ihre Rezension übernahmen Posener Historiker.⁵³ Zu einem Partner, und noch dazu zu einem erwünschten, für die Greifswalder Mediävisten wurden polnische Historiker aus Danzig, Thorn und Warschau.

Eine gewisse Belebung des gegenseitigen Dialogs zwischen den Greifswaldern und Stettinern fand in der Endphase des DDR-Bestehens statt, als man dort – im Rahmen einer allmählichen Liberalisierung der SED-Politik der historischen Wissenschaft gegenüber – Untersuchungen über die Themen aufnahm, die bisher durch die ostdeutsche Verwaltung nicht akzeptiert wurden. Im Oktober 1988 kam es in Greifswald zu einer Konferenz anlässlich des 50. Jahrestages der Kristallnacht und des Pogroms gegen die Juden, an der der Stettiner Historiker und Archivar Bogdan Frankiewicz teilnahm.⁵⁴ Die oben erwähnte Belebung wurde jedoch nicht besonders durch die Entwicklung des Stettiner historischen Milieus beeinflusst, die u.a. die Eröffnung der Stettiner Universität 1985 symbolisierte.⁵⁵ Jetzt fanden die polnischen Pommernkenner, die sich mit neueren

⁵² T. Ślepowroński: *Polska i wschodni Niemcy...* [Polnische und ostdeutsche...], S. 421–426.

⁵³ B. Wachowiak (rez.): *H. Langer, Stralsund 1600–1630. Eine Hansestadt in der Krise und im europäischen Konflikt, Weimar 1970*, s. 270, „Kwartalnik Historyczny“ [Historische Vierteljahresschrift], Jg. 39, 1973, S. 157–162.

⁵⁴ W. Wilhelmus: *Stand und einige Probleme der Deutschen und Deutschsprachigen Forschungen zur Geschichte der Juden in Pommern*, in: *Żydzi oraz ich sąsiedzi na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku* [Juden und ihre Nachbarn in Westpommern im 19. und 20. Jahrhundert], hg. v. M. Jaroszewicz, W. Stępiński, Warszawa 2007, S. 102.

⁵⁵ *Uniwersytet Szczeciński 1985–2010. Na przelomie wieków i czasów* [Universität Stettin 1985–2010. An der Wende von Jahrhunderten und Epochen], hg. v. W. Stępiński, W. Tarczyński, Szczecin 2010.

Epochen beschäftigt, keine Partner unter den Greifswaldern, und sie führten ihr wissenschaftliches Dialog mit anderen Zentren in der DDR.⁵⁶

Der Umbruch in der Volksrepublik Polen im Jahre 1989 und der DDR-Fall brachten mit sich – so scheint es – insbesondere für polnische Historiker große Hoffnung auf Entwicklung, Vertiefung und Beseitigung politisch-ideologischer Hindernisse im Dialog zwischen Greifswald und Stettin. Das resultierte natürlich aus Umwandlungen, die in der historischen Wissenschaft der ehemaligen DDR vorkamen, und weckte auch Interesse an der Dynamisierung von Kontakten durch Einschließen westdeutscher Milieus von Pommernkennern in den Dialog.⁵⁷ In den Anfängen des letzten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts schienen die Hoffnungen erfüllt zu werden. Treffen und Konferenzen brachten ein Ergebnis in Form von Artikeln, die in polnischen und deutschen Verlagen publiziert wurden, und in Stettin⁵⁸ und Greifswald⁵⁹ erschienen. Man druckte in historischen Zeitschriften, die in beiden Städten veröffentlicht wurden,⁶⁰ rezensierte neu entstehende

⁵⁶ Ein gutes Beispiel dafür sind die Arbeiten von W. Stępiński, die in der Kooperation mit Rostock veröffentlicht werden: W. Stępiński: *Pommerscher Adel und die preußische Agrarreform. Zum ökonomischen und sozialen Wandel der preußischen Aristokratie im 19. Jahrhundert*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock, Jg. 39, 1990, S. 13–32, idem: *Die pommersche Landschaft und die Junker in der Agrarkrise der 20er Jahre des 19. Jahrhunderts*, „Agrargeschichte“, Jg. 24, 1990, S. 23–33.

⁵⁷ Breiter zu diesem Thema bei: W. Stępiński: *Historycy Szczecina i Gryfii/Greifswaldu po przelomie 1989 roku. Bilans i perspektywy współpracy u progu tysiąclecia* [Historiker Stettins und Greifswald sum die Wende 1989. Bilanz und Perspektiven der Zusammenarbeit an der Schwelle zum neuen Jahrtausend], in: *Kongres Pomorski. Od historii ku przyszłości Pomorza* [Pommerscher Kongress. Von der Geschichte zur Zukunft Pommerns], hg. v. H. Bronk, E. Włodarczyk, Szczecin 1999, S. 169–187.

⁵⁸ Siehe u.a.: I. Buchsteiner: *Der Adel als Landrat im 19. Jahrhundert in Pommern*, in: *Szlachta–państwo–społeczeństwo między Warmią a Rugią w XVIII–XX wieku* [Adel-Staat-Gesellschaft zwischen Ermland und Rügen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert], hg. v. M. Jaroszewicz, W. Stępiński, Szczecin 1998.

⁵⁹ Siehe u.a.: W. Stępiński: *Polnische Forschungen über die Geschichte Pommerns im 19. und 20. Jahrhundert. Forschungsstand und Forschungsproblematik*, in: *Pommern, Geschichte, Kultur, Wissenschaft. Pommern im Reich und in Europa*, hg. v. H. Wernicke, R.-G. Werlich, Greifswald 1996, S. 23–36; E. Włodarczyk: *Der Wandel der Kulturfunktionen Stettins vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, in: idem, S. 410–423; M. Stelmach: *Die handschriftlichen Pommernkarten im 18. Jahrhundert*, in: idem, S. 243–253; J.M. Piskorski: *Adalbert, Bischof von Wollin*, in: *Enzyklopädie zur Geschichte des östlichen Europa (6.–13. Jahrhundert)*, Ch. Lübke, Bd. „A“, Greifswald 1998, S. 27.

⁶⁰ W. Stępiński: *Problematyka historyczna na łamach „Przeglądu Zachodniopomorskiego” lat 1963–2012* [Historische Problematik in den Spalten der „Westpommerschen Revue“ der Jahre 1963–2012], „Przegląd Zachodniopomorski“ [Westpommersche Revue] 2013, H. 1, S. 223–232.

Monografien über die Vergangenheit Pommerns,⁶¹ wobei hier die polnische Partei aktiver war. Relativ zahlreich wurde dagegen der Kreis Greifswalder Historiker auf den im polnischen Teil Pommerns veranstalteten Konferenzen repräsentiert.⁶² Als Spitzenerrungenschaft dieser Periode der Zusammenarbeit könnte das Erschaffen eines pionierartiges im Bereich deutsch-polnischer wissenschaftlicher Beziehungen Quellenveröffentlichung gelten, die der Übergangsphase in der Geschichte Stettins in den Jahren 1945–1946 gewidmet wurde.⁶³ Es gelang das zu verwirklichen, was erfolglos im Rahmen der Treffen der Unterkommission Pommern postuliert wurde.⁶⁴ Das Quellenband entstand zwar auf die Anregung des Historischen Instituts der Universität Stettin und der Baltischen Akademie Lübeck-Travemünde, jedoch gingen in das breite Redaktionskomitee auch Historiker aus Greifswald ein.⁶⁵

Die Greifswalder waren dagegen die Initiatoren der Berufung von der Ständigen Konferenz der Historiker des Ostseeraumes, deren zwei erste Treffen in Vorpommern – in Greifswald und Katzow – stattfanden, und während deren auch Stettiner Historiker auftraten und Edward Włodarczyk dem Koordinationsrat beitrug. In den seit 1997 in Stettin veröffentlichten „*Studia Maritima*“ ist der Greifswalder Historiker Jens Olesen ein Mitglied der Wissenschaftlichen Rates.⁶⁶ Historiker beider Städte arbeiteten sowohl bei der Erschaffung des historisch-geographischen Atlases Mecklenburgs und Pommerns,⁶⁷ als auch bei der Entstehung der bahnbrechenden, ersten deutsch-polnischen Synthese der Geschichte Pommerns, die Ende des 20. Jahrhunderts in beiden Sprachen veröffentlicht

⁶¹ E. Włodarczyk (rez.): *Uwe Schroder: Zur faschistischen Kriegsvorbereitung im Regierungsbezirk Stettin von 1935 bis 1939*, Greifswald 1985, S. 199, „Zapiski Historyczne“ [Historische Notizen] (weiter: ZpH) 1991, Nr. 1, S. 150–153.

⁶² Siehe: *Szlachta i ziemiaństwo polskie oraz niemieckie w Prusach i Niemczech w XVIII–XX w.* [Adel und Landadel Polens und Deutschlands in Preußen und Deutschland vom 18. bis zum 20. Jahrhundert], hg. v. W. Stępiński, Szczecin 1996; *Państwo i społeczeństwo na Pomorzu Zachodnim do 1945 r.* [Staat und Gesellschaft in Westpommern bis 1945], hg. v. W. Stępiński, Szczecin 1997; *Szlachta–państwo–społeczeństwo...*

⁶³ *Szczecin–Stettin 1945–1946. Dokumenty – Dokumenty. Wspomnienia – Erinnerungen*, Hinstorff-Verlag, Rostock 1994.

⁶⁴ Vgl. T. Ślepowroński: *Polska i wschodniemiecka...* [Polnische und ostdeutsche...], S. 437–438, 467.

⁶⁵ D. Albrecht, M. Baumgart: *Przedmowa* [Vorwort], in: *Szczecin–Stettin 1945–1946...*, S. 6.

⁶⁶ E. Włodarczyk: *Badania nad dziejami strefy bałtyckiej w szczecińskim środowisku historycznym po 1945 roku* [Untersuchungen über die Geschichte der baltischen Zone im Stettiner historischen Milieu nach 1945], ZpH, 2008, Nr. 2–3, S. 89–90.

⁶⁷ *Historischer und geographischer Atlas von Mecklenburg und Pommern*, Bd. 2. *Mecklenburg und Pommern: Das Land im Rückblick*, Schwerin 1996.

wurde, zusammen.⁶⁸ Im Gegensatz zur ein paar Jahre früher geschriebenen, populären Geschichte Stettins, die ausschließlich polnischer Urheberschaft ist,⁶⁹ wurden hier einige Kapitel an deutsche Autoren übergeben, was eine wichtige Geste zu Gunsten der Annäherung zweier Vorstellungen über die Geschichte, oder sogar – ein Versuch, eine gemeinsame Narration über die Geschichte Pommerns aufzubauen, zu sein scheint. Die Veröffentlichung sollte nonverbal das nächste Jahrzehnt – schon im 21. Jahrhundert – der Kooperation ankündigen. Die Geschichte entwickelte sich jedoch anders und die Beziehungen zwischen Stettiner und Greifswalder Historikern wurden im neuen Jahrtausend kühler.⁷⁰

Die Zusammenarbeit zwischen Historikern beider Städte während des Bestehens der Volksrepublik Polen und der DDR kann – mindestens teilweise – positiv bewertet werden, trotz ihrer Belastung mit politischem Engagement und ideologischen Servituten, und als der erste Durchbruch in der Feindlichkeit betrachtet werden, die zwischen beiden Nationen bis Mitte des 20. Jahrhunderts herrschte. Die Kontakte waren nicht im Ganzen offen, ehrlich und spontan, und das Inspirieren und Beaufsichtigen durch parteilich-staatliche Faktoren (insbesondere bei den Ostdeutschen) beraubte sie ihrer Authentizität. Jedoch das Besitzen durch beide Parteien eines Katalogs an Tabu-Fragen (Deutsche mieden jede Äußerung über die Piasten-Tradition, die Idee des Rückkehrs im polnischen Westgedanken oder die Theorie der Entschädigung. Polen dagegen enthielten sich der Kritik der übermäßigen Politisierung in der DDR-Geschichtsschreibung und ihrer Dienstbarkeit bezüglich der SED-Ideologie),⁷¹ minimalisierte die Möglichkeit, einen

⁶⁸ *Pomorzec przez wieki* [Pommern während Jahrhunderte], hg. v. J.M. Piskorski, Szczecin 1999, Pommern im Wandel der Zeiten, hg. v. J.M. Piskorski, Szczecin 1999.

⁶⁹ J.M. Piskorski, B. Wachowiak, E. Włodarczyk: *Szczecin. Zarys historii* [Stettin. Ein Umriss der Geschichte], Poznań 1993.

⁷⁰ Die Situation wurde damals gut von W. Stępiński eingeschätzt. Er schrieb über Unterlassungen der 90er Jahre Ängste, und über nach 55 Jahren nach Kriegsende zurückkehrenden Traumen und Ressentiments. W. Stępiński: *Konserwatyzm i etnocentryzm jako składowe niemieckiego odkrywania przeszłości Pomorza zachodniego u schyłku naszego stulecia* [Konservatismus und Ethnozentrismus als Bestandteile der deutschen Entblößung der Vergangenheit Westpommerns am Ende unseres Jahrhunderts], in: *Pogranicze polsko-niemieckie. Przeszłość–teraźniejszość–przyszłość* [Polnisch-deutscher Grenzraum. Vergangenheit-Gegenwart-Zukunft], hg. v. E. Włodarczyk, Szczecin 2001, S. 228–234.

⁷¹ T. Ślepowroński: *Nauka i gospodarka Pomorza Zachodniego a północne okręgi Niemieckiej Republiki Demokratycznej (1949–1989) – zarys problematyki* [Wissenschaft und Wirtschaft Westpommerns gegenüber nördlichen Kreisen (1949–1989) – ein Umriss der Problematik], in: *Od Polski Ludowej do III RP w Unii Europejskiej. Pomorzec Zachodnie 1945–2005. Materiały z sesji naukowej, 29 kwietnia 2005 r.* [Von der VR Polen bis zur Dritten Republik Polen in der Europäischen Union. Westpommern 1945–2005. Materialien der wissenschaftlichen Sitzung, 29. April 2005], hg. v. K. Kozłowski, A. Wątor, E. Włodarczyk, Szczecin 2006, S. 190–191.

neuen Streit in der Gesichtsschreibung zu entfachen. In Hinsicht auf die noch nicht vernarbte Wunden, konnte das eine positive Dimension haben. Das Schaffen in dieser Periode der Zusammenarbeit ist jedoch recht bescheiden, und manchmal sogar peinlich. Man kann es aber als einen notwendigen Weg verstehen, den beide Parteien durchgehen mussten, um Zugang zu Archiven zu erlangen, oder Vertrauen der Verwaltung zu gewinnen, und dadurch andere Forschungsrichtungen realisieren zu können. Nach 1990 erlebte die gemeinsame Forschung über die Vergangenheit Pommerns ihre Blütezeit ohne politische und ideologische Einschränkungen und unter einer vollen Teilnahme deutscher Pommernkennern, was ein reiches schriftliches Schaffen beweist. Jedoch, ohne auf einen Schuldigen hinzuweisen, muss festgestellt werden, dass man zu damaliger Zeit nicht im Stande war, ein festes Fundament für die Zusammenarbeit aufzubauen, das die nächste Generation der Pommernkennern von einer erneuten Suche nach Verständigungsbrücken und dem Finden zu selten besuchten, gemeinsamen Pfade befreien würde.

**BETWEEN SZCZECIN AND GREIFSWALD,
THE MAIN THREADS IN THE HISTORICAL COOPERATION
BETWEEN POLAND AND GERMANY
IN THE SECOND HALF OF THE 20th CENTURY**

Summary

The cooperation of the Polish and German historians from Greifswald and Szczecin was developed in the second half of the 20th century in different periods: in the times of German Democratic Republic and Polish People's Republic and also after 1990, as the two states mentioned no more existed or rather when the social-political system in these states ceased to be. Independently of the caesura 1990 the contacts of Polish and German historians still remained in the shadow of experiences of the 2nd WW and its effects. In the first phase the cooperation can be judged partially positive, in spite of its burden with a big political involvement and ideological servitudes, as the first move against the prevalent hostility between both nations till the middle of the 20th century. These contacts were not fully frank and spontaneous and inspired (especially on the East German side) through party and state factors which caused them being not very original. The both parties possessed a list of issues not to be discussed which allowed to minimize the

possibility of starting a historiographic dispute. In the times of open wounds this procedure might be evaluated being positive. The output of this cooperation period seems to be rather limited and sometimes even embarrassing. This can be understood as the necessary way for both parties to achieve the access to archives or to get trust of authorities for realization other fields of research. After 1990, as the political and ideological restrictions no more existed, the mutual German-Polish investigations of the Pomeranian past could experience their development in full bloom, which can be estimated upon a rich amount of publications. In that time, one was not able to create a durable base for the cooperation which could allow the new generation of Pomerania researchers to abandon looking for new ways of communication and seldom used paths of mutual contacts.

Translated by Piotr Sulikowski

Keywords: history of historiography, German-Polish and Polish-German relationships, history of West Pomerania